

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія»
Кафедра педагогіки, методики та менеджменту освіти

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

бакалавра

на тему

Формування пізнавальних навчальних дій у молодших школярів
на засадах системно-діяльнісного підходу

(тема кваліфікаційної роботи)

Виконав: студент 3 курсу, групи ЗМП-ОПН 22
спеціальності: 011 Освітні, педагогічні науки

(код і найменування спеціальності)

_____ / Олена ПОГРЕБНА

(підпис)

(ім'я та прізвище)

Керівник _____ / Наталія БОЖКО

(підпис)

(ім'я та прізвище)

Рецензент _____ / Тетяна БОНДАРЕНКО

(підпис)

(ім'я та прізвище)

«До захисту допущено»

В.о.завідувач кафедри _____ / Наталія БРЮХАНОВА

(підпис)

(ім'я та прізвище)

Нормоконтроль _____ / Наталія БОЖКО

(підпис)

(ім'я та прізвище)

Секретар ЕК _____ / Ольга ЛИТВИН

(підпис)

(ім'я та прізвище)

Харків – 2025 рік

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія»
Кафедра педагогіки, методики та менеджменту освіти
Рівень вищої освіти перший (бакалаврський)
Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки
Освітньо-професійна програма «Освітні, педагогічні науки»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Наталія БРЮХАНОВА
(підпис, ініціали, прізвище)

“16” червня 2025 року

ЗАВДАННЯ
на кваліфікаційну роботу
другого (магістерського) рівня вищої освіти

студенту Олені Петрівні Погребній

1. Тема: «Формування пізнавальних навчальних дій у молодших школярів на засадах системно-діяльнісного підходу»

затверджена наказом по академії № 4801-5/923 від “10” квітня 2025 року

2. Термін здачі закінченої роботи «11» червня 2025 р.

3. Вихідні дані до роботи/проєкту: мета дослідження – теоретично обґрунтувати, розробити та перевірити педагогічні умови формування пізнавальних навчальних дій у молодших школярів на засадах системно-діяльнісного підходу; об'єкт дослідження: процес формування універсальних навчальних дій у молодших школярів; предмет дослідження: педагогічні умови формування пізнавальних навчальних дій у молодших школярів на засадах системно-діяльнісного підходу; завдання дослідження: вивчити та проаналізувати психолого-педагогічну літературу з проблеми формування пізнавальних універсальних навчальних дій у дітей молодшого шкільного віку; розкрити сутність поняття «пізнавальні універсальні навчальні дії»; обґрунтувати педагогічні умови формування пізнавальних навчальних дій у молодших школярів на засадах системно-діяльнісного підходу; розробити та експериментально апробувати програму з формування пізнавальних універсальних навчальних дій у молодших школярів; розробити методичні рекомендації для вчителів початкових класів щодо формування універсальних навчальних дій у дітей молодшого шкільного віку.

4. Зміст роботи/проєкту (перелік питань, які належить розробити): результати аналізу психолого-педагогічної літератури з проблеми формування пізнавальних універсальних навчальних дій у дітей молодшого шкільного віку; сутність поняття «пізнавальні універсальні навчальні дії»; педагогічні

умови формування пізнавальних навчальних дій у молодших школярів на засадах системно-діяльнісного підходу; методичні рекомендації для вчителів початкових класів щодо формування універсальних навчальних дій у дітей молодшого шкільного віку.

5. Перелік графічного матеріалу (презентаційний матеріал): презентація доповіді за результатами дослідження з використанням комп'ютерної презентаційної програми Power point

6. Дата видачі завдання «28» квітня 2025 р.

Керівник

_____ (підпис)

Наталія БОЖКО

(ім'я, прізвище)

Завдання прийняв до виконання

_____ (підпис)

Олена ПОГРЕБНА

(ім'я, прізвище)

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН-ГРАФІК виконання кваліфікаційної роботи

№ з/п	Назва етапів роботи та питань, які мають бути розроблені відповідно до завдання	Термін виконання	Позначки керівника про виконання завдань
1	Вивчення та аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми формування пізнавальних універсальних навчальних дій у дітей молодшого шкільного віку.	05.05.2025	
2	Розкриття сутності поняття «пізнавальні універсальні навчальні дії».	12.05.2025	
3	Обґрунтування педагогічних умов формування пізнавальних навчальних дій у молодших школярів на засадах системно-діяльнісного підходу.	19.05.2025	
4	Розробка та експериментальна апробація програми з формування пізнавальних універсальних навчальних дій у молодших школярів.	26.05.2025	
5	Розробка методичних рекомендацій для вчителів початкових класів щодо формування універсальних навчальних дій у дітей молодшого шкільного віку.	02.06.2025	

Студент

_____ (підпис)

Олена ПОГРЕБНА

(ім'я, прізвище)

Нормоконтроль

_____ (підпис)

Наталія БОЖКО

(ім'я, прізвище)

РЕФЕРАТ

Тема бакалаврської роботи: «Формування пізнавальних навчальних дій у молодших школярів на засадах системно-діяльнісного підходу».

Робота складається зі вступу, двох розділів, списку використаних джерел, проміжних та загальних висновків.

Робота присвячена проблемі сучасної педагогіки – формуванню пізнавальних універсальних навчальних дій у молодших школярів з урахуванням вимог системно-діяльнісного підходу.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати, розробити та перевірити педагогічні умови формування пізнавальних навчальних дій у молодших школярів на засадах системно-діяльнісного підходу.

Об'єкт дослідження: процес формування універсальних навчальних дій у молодших школярів.

Предмет дослідження: педагогічні умови формування пізнавальних навчальних дій у молодших школярів на засадах системно-діяльнісного підходу.

В роботі вивчено та проаналізовано психолого-педагогічну літературу з проблеми формування пізнавальних універсальних навчальних дій у дітей молодшого шкільного віку; розкрито сутність поняття «пізнавальні універсальні навчальні дії»; обґрунтовано педагогічні умови формування пізнавальних навчальних дій у молодших школярів на засадах системно-діяльнісного підходу; розроблено та експериментально апробовано програму з формування пізнавальних універсальних навчальних дій у молодших школярів; розроблено методичні рекомендації для вчителів початкових класів щодо формування універсальних навчальних дій у дітей молодшого шкільного віку.

Ключові слова: пізнавальні навчальні дії, молодші школяри, формування пізнавальних навчальних дій, системно-діяльнісний підхід.

ABSTRACT

Bachelor's Thesis Topic: "Formation of Cognitive Learning Actions in Primary School Students Based on the System-Activity Approach."

The thesis consists of an introduction, two chapters, a list of references, interim and general conclusions.

The work is devoted to a current issue in modern pedagogy – the formation of cognitive universal learning actions in primary school students, taking into account the requirements of the system-activity approach.

Research aim: to theoretically substantiate, develop, and test pedagogical conditions for the formation of cognitive learning actions in primary school students based on the system-activity approach.

Object of the study: the process of forming universal learning actions in primary school students.

Subject of the study: pedagogical conditions for the formation of cognitive learning actions in primary school students based on the system-activity approach.

The thesis explores and analyzes psychological and pedagogical literature on the issue of forming cognitive universal learning actions in children of primary school age; reveals the essence of the concept of "cognitive universal learning actions"; substantiates the pedagogical conditions for forming cognitive learning actions in primary school students based on the system-activity approach; develops and experimentally tests a program for forming cognitive universal learning actions in primary school students; and provides methodological recommendations for primary school teachers on the formation of universal learning actions in young learners.

Keywords: cognitive learning actions, primary school students, formation of cognitive learning actions, system-activity approach.

ЗМІСТ

	стор.
ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СИСТЕМНО- ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ ЯК ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНИХ УНІВЕРСАЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ДІЙ	11
1.1. Сутність поняття «універсальні навчальні дії» у контексті системно-діяльнісного підходу.....	11
1.2. Характеристика та особливості формування пізнавальних універсальних навчальних дій	20
1.3. Врахування вікових особливостей молодших школярів у процесі формування пізнавальних універсальних навчальних дій....	28
Висновки до розділу 1.....	34
РОЗДІЛ II. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНИХ УНІВЕРСАЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ДІЙ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У КОНТЕКСТІ СИСТЕМНО- ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ.....	39
2.1. Виявлення початкового рівня сформованості пізнавальних універсальних навчальних дій у молодших школярів	39
2.2. Організація та проведення дослідно-експериментальної роботи з формування пізнавальних універсальних навчальних дій у дітей молодшого шкільного віку	44
2.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи.....	57
Висновки до розділу 2.....	61
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69

Вступ

Перехід суспільства на нові шаблі розвитку та переорієнтація цілей освіти на формування компетентної особистості зумовили зміну парадигми навчання - від передачі знань до активної діяльності учнів, спрямованої на розв'язання завдань, пов'язаних із реальними життєвими ситуаціями. Сучасний педагог уже не може бути лише транслятором знань.

Необхідність досягнення якісно нових результатів освіти, визначених сучасними стандартами, вимагає оновлення освітнього процесу. Готовність і здатність до самостійної пізнавальної діяльності, інформаційного пошуку, вміння міркувати та інші навчальні дії не сформуються, якщо основна діяльність учня зводиться лише до сприйняття інформації, повідомленої вчителем, та її механічного запам'ятовування при виконанні репродуктивних завдань.

Оскільки інформація стрімко застаріває, ключовою компетентністю сучасного школяра стає «уміння вчитися». Це передбачає формування в учнів чотирьох груп універсальних навчальних дій (УНД): особистісних, пізнавальних, регулятивних і комунікативних. При цьому універсальні навчальні дії набувають пріоритетного значення над окремими знаннями та вміннями.

Особливу увагу слід приділити формуванню саме пізнавальних УНД, адже від їх розвитку залежить ефективність подальшої освіти. До пізнавальних універсальних навчальних дій належать загальнонавчальні та логічні дії, а також дії постановки й розв'язання проблем, що готують школярів до вирішення будь-якого проблемного завдання.

Розв'язання цього завдання можливе завдяки застосуванню системно-діяльнісного підходу в навчанні, який забезпечує цілеспрямовану організацію навчально-пізнавальної діяльності учнів і сприяє формуванню універсальних навчальних дій. Нове бачення цілей початкової освіти конкретизується в Концепції розвитку універсальних навчальних дій.

Концепція розвитку УНД створена на основі системно-діяльнісного підходу, закладеного в працях Л. С. Виготського, О. М. Леонтьєва, П. Я. Гальперіна, Д. Б. Ельконіна, В. В. Давидова, О. Г. Асмолова. Її автори - О. Г. Асмолов, Г. В. Бурменська, І. А. Володарський, О. А. Карабанова, Н. Г. Салміна.

Проте питання щодо формування та діагностики УНД залишаються відкритими.

У зв'язку з цим пошук ефективних технологій формування та розвитку універсальних навчальних дій залишається надзвичайно актуальним.

Проблема дослідження: обґрунтування педагогічних умов формування пізнавальних універсальних навчальних процесів у процесі навчання молодших школярів.

Вирішення цієї проблеми становить мету дослідження: теоретично обґрунтувати, розробити та перевірити педагогічні умови формування пізнавальних навчальних дій у молодших школярів на засадах системно-діяльнісного підходу.

Об'єкт дослідження: процес формування універсальних навчальних дій у молодших школярів.

Предмет дослідження: педагогічні умови формування пізнавальних навчальних дій у молодших школярів на засадах системно-діяльнісного підходу.

Гіпотеза дослідження: формування пізнавальних універсальних навчальних дій у молодших школярів буде ефективним, якщо у навчально-виховному процесі цілеспрямовано використовувати методи та прийоми, що базуються на системно-діяльнісному підході.

Відповідно до проблеми, об'єкта та предмета дослідження були поставлені такі завдання:

1. Вивчити та проаналізувати психолого-педагогічну літературу з проблеми формування пізнавальних універсальних навчальних дій у дітей молодшого шкільного віку.

2. Розкрити сутність поняття «пізнавальні універсальні навчальні дії».

3. Обґрунтувати педагогічні умови формування пізнавальних навчальних дій у молодших школярів на засадах системно-діяльнісного підходу.

4. Розробити та експериментально апробувати програму з формування пізнавальних універсальних навчальних дій у молодших школярів.

5. Розробити методичні рекомендації для вчителів початкових класів щодо формування універсальних навчальних дій у дітей молодшого шкільного віку.

Для досягнення мети дослідження та вирішення зазначених завдань використовувалась сукупність таких методів дослідження:

- теоретичні - аналіз психолого-педагогічної та навчально-методичної літератури, порівняння, узагальнення, систематизація;
- емпіричні - спостереження, бесіда, вивчення результатів діяльності учнів, педагогічний експеримент;
- методи статистичної обробки та аналізу експериментальних результатів.

Теоретичне значення дослідження:

- уточнено сутність поняття «пізнавальні навчальні дії» у контексті системно-діяльнісного підходу;
- обґрунтовано психолого-педагогічні умови та дидактичні принципи формування пізнавальних дій у молодшому шкільному віці;
- збагачено науково-методичну базу досліджень у галузі початкової освіти, зокрема щодо реалізації системно-діяльнісного підходу в навчанні.

Практичне значення дослідження:

- розроблено та апробовано методичні рекомендації з організації навчального процесу, спрямованого на формування пізнавальних навчальних дій у молодших школярів;

- запропоновано вправи, завдання та дидактичні прийоми, що відповідають системно-діяльнісному підходу й сприяють розвитку навчальної самостійності учнів.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СИСТЕМНО- ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ ЯК ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНИХ УНІВЕРСАЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ДІЙ

1.1. Сутність поняття «універсальні навчальні дії» у контексті системно-діяльнісного підходу

Освітній стандарт початкової загальної освіти як нормативний документ орієнтований на досягнення основної мети загальної середньої освіти - становлення відповідальної, критично мислячої особистості, члена громадянського суспільства, людини, здатної до адекватного цілепокладання, вибору та дії в умовах стрімко змінного соціально-культурного світу, що проголошує освіту як універсальну [40]. Розробники стандарту позначили системно-діяльнісний підхід як теоретичну основу, надавши небувалий авторитет працям основоположників діяльнісного підходу: Л. С. Виготського, О. М. Леонтьєва, П. Я. Гальперіна, Д. Б. Ельконіна, В. В. Давидова, О. Г. Асмолова.

У контексті стандарту поняття «системно-діяльнісний підхід» передбачає:

- виховання та розвиток якостей особистості, що відповідають вимогам сучасного суспільства;
- орієнтацію на результати освіти (розвиток особистості того, хто навчається на основі УНД);
- визнання вирішальної ролі змісту освіти, способів організації освітньої діяльності та взаємодії учасників освітнього процесу;
- врахування вікових, психологічних та фізіологічних особливостей учнів, ролі та значення видів діяльності та форм спілкування для визначення цілей освіти та шляхів їх досягнення;

- забезпечення наступності дошкільної, початкової загальної, основної та середньої (повної) загальної освіти;
- різноманітність організаційних форм та врахування індивідуальних особливостей кожного учня (включаючи обдарованих дітей та дітей з обмеженими можливостями здоров'я), що забезпечують зростання творчого потенціалу, пізнавальних мотивів;
- гарантованість досягнення запланованих результатів освоєння основної освітньої програми початкової загальної освіти, що створює основу для самостійного успішного засвоєння знань, умінь, компетенцій, видів та способів діяльності, яких навчаються [40].

Відповідно до теорії діяльнісного підходу метою навчання є не передача знань, а управління навчальною діяльністю, яка є провідною у молодшому шкільному віці. За О. М. Леонтьєвим:

«Провідна діяльність - це така діяльність, розвиток якої зумовлює найголовніші зміни у психічних процесах та психологічних особливостях особистості на цій стадії її розвитку». У рамках провідної діяльності виникають та формуються основні психічні новоутворення [19].

У педагогіці навчальною діяльністю прийнято вважати будь-яку діяльність у процесі навчання. Сучасний стандарт орієнтований на трактування навчальної діяльності за Д. Б. Ельконіним, з якого випливає, що «навчальна діяльність - це особлива діяльність школяра, свідомо спрямована ним на здійснення цілей навчання та виховання, прийнятих учнем як свої особисті цілі» [42]. Передбачається, що учень отримує знання не в готовому вигляді, а добуває їх самостійно в процесі своєї навчально-пізнавальної діяльності; при цьому освоєння знань супроводжується формуванням відповідних умінь. Отже, головний засіб учня - вміння вчитися. Освоївши це вміння, учень виявляється здатним до самоосвіти та вирішення життєвих завдань.

Для вчителів концепція системно-діяльнісного підходу потребує розуміння зміни своєї ролі у процесі освіти. Якщо раніше школа (вчитель)

була транслятором знань та накопиченого людством досвіду, то тепер дитяча картина світу складається з інформації, набутої через Інтернет та ЗМІ. Наразі функція вчителя полягає в цілеспрямованій організації та формуванні діяльності учня, в якій переважає пошуково-дослідницька робота та активна учнівська співпраця. Основне завдання формування навчальної діяльності - повноцінне освоєння школярами всіх компонентів навчальної діяльності [1].

Розглянемо структуру навчальної діяльності. Тут виділяються такі компоненти:

- пізнавальні та навчальні мотиви;
- навчальна мета;
- навчальне завдання;
- навчальні дії та операції (орієнтування, перетворення матеріалу, контроль та оцінка) [15].

Маркова О. К. визначає мотив як «джерело діяльності, що виконує функції спонукань та смислоутворення» [20]. Мотив надає особистісного сенсу процесу діяльності. Не пробуджуючи в учнів інтересу до навчання, не створюючи внутрішньої мотивації, ми матимемо лише видимість навчальної діяльності. Говорити про високий рівень розвитку навчальної мотивації школярів можна, тільки якщо є вся сукупність мотивів: пізнавальні, соціальні та мотиви, спрямовані на досягнення успіху [27]. Пізнавальні мотиви характеризуються активністю учня, спрямованою на роботу з досліджуваним матеріалом. Основним мотивом навчальної діяльності є навчально-пізнавальний мотив, засобами дій у сфері наукових понять. Активність учня у відносинах з іншими людьми має соціальний мотив [20].

Ключовим поняттям теорії навчальної діяльності є навчальне завдання. За Давидовим В. В.: «Навчальне завдання - це завдання, що вимагає відкриття та освоєння в навчальній діяльності загального способу, принципу закономірності рішення щодо широкого кола проблем і конкретно-практичних завдань. Поставити навчальне завдання - отже, ввести учнів у

ситуацію, що потребує орієнтації на змістовний загальний спосіб її вирішення у всіх можливих приватних і конкретних варіантах умов» [9].

Особливість навчального завдання полягає в тому, що при її вирішенні учні у вигляді навчальних дій відкривають і опановують загальним способом розв'язання цілого класу однорідних приватних завдань. Метою навчального завдання є оволодіння учнем способом вирішення всіх завдань цього виду [12].

Навчальну діяльність можна розглядати як систему навчальних завдань. Ці завдання вводяться в конкретних навчальних ситуаціях для формування певних навчальних дій. Навчальна дія - це форма активності учня, спрямована на досягнення певної мети [37].

У загальній структурі навчальної діяльності особлива роль відведена діям контролю (самоконтролю) та оцінки (самооцінки), оскільки будь-яка інша навчальна дія стає довільною, регульованою лише за наявності контролю та оцінювання у структурі діяльності.

Система внутрішнього контролю суб'єкта діяльності передбачає три ланки:

- модель, образ бажаного результату дії;
- процес звіряння цього образу та реальної дії;
- ухвалення рішення про продовження або корекцію дії.

Слід зазначити, що оцінка сприймається як фіксація якості (а не кількості) результату навчання, як мотивація наступної навчальної діяльності.

У традиційному навчанні і ціль, і методи дій, і оцінка результатів визначаються вчителем. Учні, будучи об'єктом навчання, у визначенні мети, оцінюванні результатів участі не беруть. При діяльнісному підході і у визначенні мети, і у виборі методів дій, і в оцінці досягнутих результатів беруть участь самі учні. Вони стають суб'єктом освітнього процесу. Таким чином, принциповою відмінністю концепції системно-діяльнісного підходу

від традиційного навчання є те, що структура діяльності відображає діяльність не стільки вчителя, скільки учнів [24].

Отже, для того щоб учень включився в діяльність, він повинен усвідомлювати мету, спосіб (метод та засоби) досягнення мети та одержуваний результат. Відповідно, при здійсненні діяльнісного підходу відбувається формування наступних універсальних навчальних дій: цілепокладання, планування, синтезу, аналізу, класифікації та оцінки навчальної діяльності.

Пояснимо термін «універсальні навчальні дії». У широкому значенні це поняття окреслюється як уміння вчитися, тобто здатність суб'єкта до саморозвитку та самовдосконалення через свідоме та активне засвоєння нового соціального досвіду [15].

У вузькому (власне психологічному) значенні цей термін Асмолов О. Г. визначає як «сукупність способів дії учня (а також пов'язаних з ними навичок навчальної роботи), що забезпечують самостійне засвоєння нових знань, формування вмінь, включаючи організацію цього процесу» [15].

Універсальність навчальних дій проявляється в тому, що вони мають надпредметний, метапредметний характер; забезпечують цілісність загальнокультурного, особистісного та пізнавального розвитку та саморозвитку особистості; забезпечують наступність усіх щаблів освітнього процесу; лежать в основі організації та регулювання будь-якої діяльності учня незалежно від її спеціально-предметного змісту. Універсальні навчальні дії забезпечують етапи засвоєння навчального змісту та формування психологічних здібностей учня.

Універсальні навчальні дії тісно пов'язані з досягненням метапредметних результатів, тобто таких способів дій, коли школярі можуть приймати рішення не лише в межах навчального процесу, а й у різних життєвих ситуаціях. Це особливо важливо у XXI столітті, коли випускник школи повинен виявляти мобільність, уміння застосовувати знання на практиці, креативність, уміння мислити оригінально [23].

У складі основних видів універсальних навчальних дій, які відповідають ключовим цілям загальної освіти, можна виділити чотири групи: особистісні, регулятивні, пізнавальні, комунікативні.

Особистісні універсальні навчальні дії забезпечують ціннісно-сміслову орієнтацію учнів (знання моральних норм, уміння співвідносити вчинки та події з прийнятими етичними принципами, уміння виділяти моральний аспект поведінки) та орієнтацію в соціальних ролях та міжособистісних відносинах. Щодо навчальної діяльності слід виділити три види особистісних дій:

- особистісне, професійне, життєве самовизначення;
- смислоутворення, тобто встановлення учнями зв'язку між метою навчальної діяльності та її мотивом, іншими словами, між результатом навчання і тим, що спонукає діяльність, заради чого вона здійснюється. Учень повинен ставити запитання: «Яке значення і який сенс має для мене навчання?» - і вміти на нього відповідати;
- морально-етична орієнтація, зокрема оцінювання засвоюваного змісту (виходячи із соціальних та особистісних цінностей), що забезпечує особистісний моральний вибір.

Регулятивні універсальні навчальні дії забезпечують учням організацію їхньої навчальної діяльності. До них належать:

- цілепокладання як постановка навчального завдання на основі співвіднесення того, що вже відомо та засвоєно учням, і того, що ще невідомо;
- планування - визначення послідовності проміжних цілей з урахуванням кінцевого результату; складання плану та послідовності дій;
- прогнозування - передбачення результату та рівня засвоєння знань, його часових характеристик;
- контроль у формі звіряння способу дії та його результату із заданим еталоном з метою виявлення відхилень та відмінностей від еталона;

- корекція - внесення необхідних доповнень та коректив до плану та способу дії у разі розбіжності еталона, реальної дії та її результату;
- оцінка - виділення та усвідомлення учнем того, що вже засвоєно і що ще потрібно засвоїти, усвідомлення якості та рівня засвоєння;
- саморегуляція як здатність до мобілізації сил та енергії, до вольового зусилля (до вибору в ситуації мотиваційного конфлікту) та до подолання перешкод.

Пізнавальні універсальні навчальні дії включають загальнонавчальні, логічні, а також постановку та вирішення проблеми.

Загальнонавчальні універсальні дії:

- самостійне виділення та формулювання пізнавальної мети;
- пошук та виділення необхідної інформації; застосування методів інформаційного пошуку, зокрема за допомогою комп'ютерних засобів;
- структурування знань;
- вибір найефективніших способів вирішення завдань залежно від конкретних умов;
- рефлексія способів та умов дії, контроль та оцінка процесу та результатів діяльності;
- смислове читання як осмислення мети читання та вибір виду читання залежно від мети; вилучення необхідної інформації з прослуханих текстів різних жанрів; визначення основної та другорядної інформації; вільна орієнтація та сприйняття текстів художнього, наукового, публіцистичного та офіційно-ділового стилів; розуміння та адекватна оцінка мови засобів масової інформації;
- постановка та формулювання проблеми, самостійне створення алгоритмів діяльності при вирішенні проблем творчого та пошукового характеру.

Особливу групу загальнонавчальних універсальних процесів становлять знаково-символічні дії:

- моделювання - перетворення об'єкта з чуттєвої форми на модель, де виділено суттєві характеристики об'єкта;
- перетворення моделі з метою виявлення загальних законів, що визначають цю предметну область.

Постановка та вирішення проблеми:

- формулювання проблеми;
- самостійне створення способів вирішення проблем творчого та пошукового характеру.

Логічні універсальні дії:

- аналіз об'єктів з метою виділення ознак (істотних, несуттєвих);
- синтез - складання цілого з частин, зокрема самостійне добудовування із заповненням компонентів, яких бракує;
- вибір підстав та критеріїв для порівняння, серіації, класифікації об'єктів;
- підведення під поняття, виведення наслідків;
- встановлення причинно-наслідкових зв'язків;
- побудова логічного ланцюга міркувань;
- доказ;
- висування гіпотез та їх обґрунтування.

Логічні пізнавальні УНД мають особливе значення. Логічні дії мають загальний характер і спрямовані на співвідношення зв'язків та відносин у будь-якій галузі знань, оскільки сам процес мислення є сукупністю операцій, таких як аналіз, синтез, порівняння, узагальнення тощо.

Комунікативні універсальні навчальні дії забезпечують соціальну компетентність та врахування позиції інших людей, партнерів зі спілкування чи діяльності; уміння слухати та вступати в діалог; брати участь у колективному обговоренні проблем; інтегруватися в групу однолітків та будувати продуктивну взаємодію та співпрацю з однолітками та дорослими. До комунікативних дій належать:

- планування навчального співробітництва з учителем та однолітками:
 - визначення мети, функцій учасників, способів взаємодії;
- постановка питань - ініціативна співпраця у пошуку та зборі інформації;
- вирішення конфліктів - виявлення, ідентифікація проблеми, пошук та оцінка альтернативних способів вирішення конфлікту, прийняття рішення та його реалізація;
 - управління поведінкою партнера - контроль, корекція, оцінка його дій;
 - вміння з достатньою повнотою та точністю висловлювати свої думки відповідно до завдань та умов комунікації; володіння монологічною та діалогічною формами мови відповідно до граматичних та синтаксичних норм рідної мови.

Розвиток системи універсальних навчальних процесів здійснюється в рамках вікових особливостей розвитку особистісної та пізнавальної сфер школяра. Процес навчання задає зміст та характеристики навчальної діяльності дитини і тим самим визначає зону найближчого розвитку зазначених універсальних навчальних дій (їхній рівень розвитку, що відповідає «високій нормі») та їхні властивості [19].

Автори Концепції розвитку універсальних навчальних дій виділили два критерії оцінки сформованості універсальних навчальних дій учнів:

- адекватність віково-психологічних нормативних вимог;
- співвідношення властивостей універсальних дій задалегідь заданим вимогам [15].

Віково-психологічні нормативи визначаються з урахуванням конкретної стадії розвитку кожного виду УНД. Оцінювані властивості дій включають рівень виконання дії, повноту (розгорнутість), розумність, свідомість (усвідомленість), узагальненість, критичність та освоєність [16].

Таким чином, згідно з вимогою державного стандарту початкової загальної освіти, основною метою навчання в початковій школі є формування універсальних навчальних дій: особистісних, регулятивних, пізнавальних, комунікативних. Їх сформованість є однією зі складових успішності навчання в школі. Формування УНД відбувається в межах системно-діяльнісного підходу, за яким учні стають суб'єктом освітнього процесу: у визначенні мети, у виборі способів дій та в оцінці досягнутих результатів вони беруть участь самі.

1.2. Характеристика та особливості формування пізнавальних універсальних навчальних дій

Поняття «пізнавальні універсальні навчальні дії» вперше згадано у стандарті як складова метапредметних універсальних навчальних дій. Пізнавальні універсальні навчальні дії - це система прийомів, що дозволяють працювати з інформацією. Вони забезпечують організацію навчально-пізнавальної діяльності, спрямовані на пізнавальний розвиток особистості. Під пізнавальним розвитком особистості розуміється формування в учнів наукової картини світу, розвиток здатності керувати своєю пізнавальною та інтелектуальною діяльністю, оволодіння методологією пізнання, стратегіями та способами пізнання та навчання, розвиток символічного, логічного та творчого мислення, продуктивної уваги, довільних пам'яті та уваги, рефлексії [41].

Розглянемо докладніше групи складових пізнавальних УНД. До першої групи належать загальнонавчальні дії. Соколова Т. Є. об'єднує загальнонавчальні УНД у дві групи: інформаційно-пошукові та інформаційно-аналітичні, і вважає, що «робота над цими вміннями має носити яскраво виражений інтегративний характер, проникаючи в усі навчальні дисципліни та долаючи їхню штучну ізольованість». Ці вміння становлять основу пізнавальної самостійності школярів [38].

Для розвитку загальнонавчальних пізнавальних УНД необхідно організувати навчальну діяльність так, щоб школярі не заучували інформацію, а знаходили її самостійно, використовуючи різні джерела, а не лише підручники. Завдання потрібно підбирати з кількома варіантами рішення, щоб готова відповідь не була прописана в підручнику. Учні повинні вміти розв'язувати задачі із зайвою інформацією, коли потрібно виділити лише значущу інформацію, та завдання з нестачею інформації, де слід встановити, яких саме даних бракує та як їх можна отримати. Виконуючи такі завдання, стимулюється пізнавальний інтерес учнів та їхня власна активність.

Для розвитку знаково-символічних умінь необхідно використовувати під час уроків дію моделювання. Патрікеєва І. Є. визначає модель як «схематичне, коротке відображення важливих якостей об'єкта: поняття, предмета, явища» [31]. Модель фіксує взаємозв'язки між властивостями та елементами. Учням слід пропонувати завдання на складання схем-опор, роботу з різними видами таблиць, складання та розпізнавання діаграм. Для того, щоб моделювання відбулося (тобто забезпечило освоєння та присвоєння дитиною того чи іншого поняття або способу дії), потрібно правильно виділяти ці властивості [10].

Після моделювання розглянемо дію перетворення моделі. Для оволодіння цією дією важливо показати якомога більше прикладів перетворення моделей, що сприятиме розширенню уявлень про світ. Навчання в системно-діяльнісному підході постійно підштовхує учня до необхідності порівнювати новонабутий досвід із попереднім. У процесі перетворення моделі учень зіставляє загальні риси, які дозволяють брати за основу первинну модель, та відмінні риси, які вимагають зміни до базової моделі. Перетворення моделі може стати основою для освоєння нового поняття, а також забезпечити будь-яку іншу навчальну дію [31].

Друга група пізнавальних універсальних навчальних дій – логічні УНД. Ці дії є основними розумовими операціями, на які спираються всі пізнавальні процеси.

Найважливішими розумовими операціями є аналіз та синтез. Аналіз пов'язаний з виділенням елементів, ознак чи властивостей. Істоміна Н. Б. вважає: «Вивчити - значить пізнати найголовніше, суттєве» [13].

Це головне можна іноді усвідомити, розглядаючи складники цілого. І навпаки, головне можна зрозуміти, «об'єднуючи частини в ціле». Сполука різних елементів даного об'єкта в єдине ціле називається синтезом [13].

Ефективним способом пізнання є порівняння. Порівняння допомагає розпізнати подібність та відмінність об'єктів [35]. Цей прийом зручніше здійснювати поетапно:

1. виділити ознаки чи властивості кожного об'єкта;
2. встановити подібності та відмінності між ознаками об'єктів;
3. виявити властивості між ознаками трьох та більше об'єктів.

Порівняння є складовою інших операцій, наприклад, операції класифікації. Миронов А. В. пояснює дію класифікації як «систему підпорядкованих понять (класів об'єктів) будь-якої галузі знання чи діяльності, використовувану як засіб встановлення зв'язків між цими поняттями чи класами об'єктів» [25]. Тут варто звернути увагу на співпідпорядкування понять, що вивчаються: коли потрібно визначити, за якою ознакою розбили об'єкти на групи, розділити об'єкти на групи, доповнити групи або знайти зайвий об'єкт.

Виділення суттєвих ознак об'єктів, їх властивостей та відносин - основна характеристика такого прийому розумових дій, як узагальнення [13]. Виконуючи цю дію, учні не лише встановлюють подібності, а й об'єднують об'єкти загальною назвою (поняттям). При цьому процес узагальнення може бути організований двома різними шляхами: дедуктивним (від загального до приватного) та індуктивним (від приватного до загального). Необхідною якістю пізнання є здатність встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Це

зв'язок між явищами, у якому одне явище, будучи причиною, за наявності певних умов породжує інше явище-наслідок. Дане вміння є результатом застосування вищезазначених прийомів (аналізу, порівняння, узагальнення).

Третьою групою пізнавальних УНД є дії постановки та вирішення проблеми. Великий фізик Альберт Ейнштейн говорив, що сформулювати проблему набагато важливіше і важче, ніж вирішити її. Тому учень повинен розуміти, які вимоги до нього висуваються (відбувається формулювання проблеми), і як він її вирішуватиме, створюючи власні варіанти рішення.

Логінова О. Б. висунула думку про наступну групу дій, що сприяє формуванню навичок постановки та вирішення проблеми:

- усвідомлення проблемної ситуації - необхідності розпочати роботу, прийняти загальне рішення: *«Треба щось робити, що робити?»*;
- постановка проблеми - усвідомлення та визначення того, що саме треба робити, вирішувати;
- оцінка компонентів проблеми - пошук та відбір інформації, обробка інформації, умов та обмежень: *«Як робити? В якій послідовності?»*;
- перебір та аналіз допустимих варіантів, оцінка наслідків, пошук оптимального варіанта: *«Що з цього прийнятно для мене?»* [31].

Важливо, що необхідною умовою для формування дій постановки та вирішення проблеми є створення такої навчальної ситуації (або мотиваційної частини завдання), яка має усвідомлену дитиною значущість.

Для вчителя проектування запланованих результатів освоєння основної освітньої програми починається з постановки освітніх завдань у робочій програмі, де прописуються провідні навички та універсальні навчальні дії щодо засвоєння змісту конкретного навчального предмета, а потім покроково розшифровуються в поурочному плануванні [5].

Сам процес розвитку універсальних навчальних процесів є досить тривалим. Освоєння УНД вбудовується в систему здобуття соціального досвіду та нових предметних знань. На рівень складності завдання, пов'язаного з освоєнням способу, впливають вікові особливості дитини. Цей

процес формується не одномоментно, а внаслідок прямого пояснення та тривалих тренувань, що проходять у три основні етапи:

1. «Уявлення»: спочатку новий спосіб дії школярі виконують за зразком;
2. «Спосіб»: за назвою дії здійснюють спосіб дії;
3. «Опанування УНД»: необхідний спосіб дії застосовують у контексті навчального завдання [3].

На першому етапі здійснюється виконання навчальної дії за зразком, інтуїтивне застосування способу на основі багаторазових застосувань близьких зразків, аналогій тощо. Завдання, запропоноване учневі до виконання вимагає застосування того чи іншого способу дії, яким учень поки що не володіє. Він не знає ні алгоритму його виконання, ні назви способу, проте може виконати його, спираючись на запропонований вчителем зразок або близьку аналогію. На цьому етапі учні в більшості випадків не готові самостійно розрізнити суттєві та несуттєві сторони завдання, а можуть виконати його лише з опорою на зразок на конкретному предметному матеріалі. Наприклад, неодноразово виконавши на уроці разом з учителем порівняння об'єктів за кольором, розміром або формою, дитина може самостійно виконати порівняння за тими ж критеріями на подібному матеріалі в рамках тієї ж предметної області.

Другий етап – здійснення способу дії при виконанні навчальної задачі. Коротко цей етап позначається як «Спосіб». На цьому етапі учень орієнтується на призначення та суттєві аспекти способу дії. Учень знає, як називається цей спосіб у загальноприйнятій чи спеціально запровадженій педагогом термінології. Він також знає і виконує певну послідовність дій, яка веде до потрібного результату, може описати цю послідовність словами, не спираючись на конкретний предметний матеріал. Наприклад, дитина знає, що при порівнянні вона має відповісти собі на такі питання: 1) «Навіщо мені необхідно порівнювати ці предмети?» (Мета та об'єкти порівняння); 2) «За якими ознаками я їх порівнюю?» (виділення ознак порівняння); 3) «Чи є

подібність за цими ознаками? Чи є відмінності за цими ознаками у цих предметів?» (порівняння); 4) «Що я дізнався, порівнюючи об'єкти?» (висновок).

Третій етап – «Опанування УУД» – це застосування способу в контексті навчальної діяльності. Учень вже готовий свідомо вибрати та застосовувати той чи інший спосіб, орієнтуючись на мету та умови навчальної діяльності, етап її реалізації. Учень також вибудовує саму діяльність, оскільки має уявлення про її структуру та має досвід самостійної побудови окремих етапів діяльності. Так, якщо метою дитячого мініпроєкту є отримання інформації про властивості предмета (об'єкта), то дитина має кілька способів досягнення цієї мети. Вона може проаналізувати окремі елементи даного предмета і на підставі цього зробити висновок про властивості цілого. Також вона може порівняти даний предмет з іншими відомими їй і на підставі цього зробити висновок про його властивості. Або вона може піти дедуктивним шляхом: подивитися, до якої групи понять належить цей предмет, на підставі чого зробити висновок про властивості, що її цікавлять, і досягти мети мініпроєкту [3]. Тобто на етапі оволодіння УУД дитина не тільки повинна знати кілька способів досягнення мети, але й може самостійно вибрати оптимальний у даних умовах.

Зазначимо, що кожне УУД можна описати як послідовність кроків, тобто алгоритм. Сукупність таких способів забезпечує ефективне здійснення діяльності на всіх її етапах: цілепокладання, планування, вибору раціональної дії, контролю, оцінювання і рефлексії. Учень, який оволодів універсальними навчальними діями, у процесі навчальної діяльності може відповідати собі та іншим на такі питання:

- Навіщо я це роблю?
- Що саме і в якому порядку я роблю?
- Як я це роблю?
- Чи правильним шляхом я рухаюся?

- Як я оцінюю те, що зробив(ла)? Як я оцінюю те, як я це робив(ла)?

- Які нові завдання постають переді мною тепер? [4]

Слід пам'ятати, що при формуванні пізнавальних універсальних навчальних дій необхідно звертати увагу на встановлення зв'язків між поняттями, що вводяться вчителем, і минулим досвідом дітей. У цьому випадку учневі легше побачити, сприйняти та осмислити навчальний матеріал. Таким чином, сформувати універсальні навчальні дії в учня – означає передати йому виконання (способи здійснення) діяльності на всіх її етапах, щоб він міг би усвідомлено й у системі застосовувати їх для вирішення як навчальних, так і життєвих завдань. Оскільки система універсальних навчальних процесів є надпредметною, програму формування УУД необхідно реалізувати в усіх предметних областях. В цьому випадку сформовані пізнавальні УУД в освітньому процесі є засобом навчання. Наприклад, дія «синтез» під час уроків української мови використовується учнями для назви тексту, для вирішення таких орфографічних завдань, як вставити літеру в слово, позначити корінь групи однокореневих слів; під час уроків математики - для впорядкування короткого запису чи схеми до завдання тощо. Виходячи з цього, доцільно формувати універсальні навчальні дії систематично на кожному уроці, незалежно від предметної області. При цьому різноманітність предметного матеріалу сприяє активному формуванню різних груп УУД. В результаті систематичної роботи вчителя на щаблі початкової загальної освіти у випускників буде сформовано систему універсальних навчальних дій.

У сфері пізнавальних універсальних навчальних дій випускники навчаються використовувати знаково-символічні засоби, зокрема опанують дію моделювання, а також широкий спектр логічних дій та операцій, включаючи загальні прийоми розв'язання завдань.

Орієнтовна основна освітня програма освітнього закладу описує необхідний мінімум сформованих пізнавальних УУД [34]. Учень навчиться:

- Здійснювати пошук необхідної інформації для виконання навчальних завдань з використанням навчальної літератури;
- здійснювати запис (фіксацію) вибіркової інформації;
- використовувати знаково-символічні засоби, зокрема моделі та схеми для вирішення завдань;
- будувати мовленнєве висловлювання в усній та письмовій формах;
- орієнтуватися на різноманітність способів розв'язання задач;
- основам змістового читання художніх та пізнавальних текстів, виділяти суттєву інформацію з текстів різних видів;
- здійснювати аналіз об'єктів з виділенням суттєвих та несуттєвих ознак;
- здійснювати синтез як складання цілого з частин;
- проводити порівняння, серіацію та класифікацію за заданими критеріями;
- встановлювати причинно-наслідкові зв'язки;
- будувати міркування у формі зв'язку простих суджень про об'єкт, його будову, властивості та зв'язки;
- узагальнювати, тобто здійснювати генералізацію та виведення спільності для цілого ряду або класу одиничних об'єктів на основі виділення сутнісного зв'язку;
- здійснювати підведення під поняття на основі розпізнавання об'єктів, виділення суттєвих ознак та їх синтезу;
- встановлювати аналогії;
- володіти загальним прийомом розв'язання задач.

Випускник отримає можливість навчитися:

- здійснювати розширений пошук інформації з використанням ресурсів бібліотек та Інтернету;
- записувати, фіксувати інформацію за допомогою інструментів ІКТ;

- створювати та перетворювати моделі та схеми для вирішення завдань;
 - усвідомлено та довільно будувати мовленнєве висловлювання в усній та письмовій формах;
 - здійснювати вибір найефективніших способів вирішення завдань залежно від конкретних умов;
 - здійснювати синтез як складання цілого з частин, самостійно добудовуючи та заповнюючи відсутні компоненти;
 - здійснювати порівняння, серіацію та класифікацію, самостійно обираючи підстави та критерії для зазначених логічних операцій;
 - будувати логічні міркування, що включають встановлення причинно-наслідкових зв'язків;
 - довільно та усвідомлено володіти загальним прийомом розв'язання задач [34].
- Отже, у початковій школі учень лише на рівні можливостей свого віку має освоїти способи пізнавальної, творчої діяльності, оволодіти інформаційними вміннями, бути готовим до продовження освіти. Успішні результати навчання в початковій школі неможливо отримати без формування у молодших школярів навчальних умінь, які роблять істотний внесок у розвиток пізнавальної діяльності учня, оскільки є загальнонавчальними, тобто не залежать від конкретного змісту предмета. При цьому кожен навчальний предмет відповідно до специфіки змісту займає у процесі своє місце. Саме навчання новій універсальній навчальній дії проходить через три етапи: виконання дії за зразком, здійснення способу дії за назвою та застосування дії у контексті навчальної задачі.

1.3. Врахування вікових особливостей молодших школярів у процесі формування пізнавальних універсальних навчальних дій

Формування пізнавальних універсальних навчальних процесів вимагає розвитку вищих психічних функцій – довільності пам'яті, уваги, уяви. Саме

молодший шкільний вік – це період сенситивного розвитку пізнавальних процесів. Вступаючи до школи, дитина вже має певні психічні процеси, що почали формуватися. У процесі навчання та виховання до кінця дошкільного віку має бути сформована пізнавальна діяльність – єдність чуттєвого сприйняття, теоретичного мислення та практичної діяльності. Вона здійснюється на кожному життєвому кроці, у всіх видах діяльності та соціальних взаємин учнів, а також шляхом виконання різних предметно-практичних дій у навчальному процесі. У процесі навчання пізнання набуває чіткого оформлення в особливій, властивій лише людині навчально-пізнавальній діяльності чи вченню [2].

У молодшому шкільному віці продовжують розвиватися та закріплюватися базові психічні процеси. Сприйняття в учнів у першому класі вже розвинене: вони добре орієнтуються на форму, розмір та колір предметів. У процесі навчальної діяльності розвивається довільність та свідомість сприйняття, діти сприймають різні зразки (еталони), відповідно до яких повинні діяти.

Також процес навчання потребує постійного самоконтролю дітей, для цього має бути сформована довільна увага. Спочатку діти, які перебувають у початкових класах, не можуть зосередитися, детально розглянути та виділити суттєве. Це ускладнює повне розуміння суті речей (фактів, явищ), ускладнює контроль над своєю діяльністю. Робота вчителя повинна бути постійно спрямована на формування пізнавальних універсальних дій: навчання аналізу, порівняння властивостей предметів, виділення суттєвого та вираження його в слові [8]. Довільність уваги, що розвивається, почне впливати і на вдосконалення інших властивостей уваги: обсяг, стійкість і вміння розподіляти увагу.

У молодшому шкільному віці пам'ять відіграє найважливішу роль у навчально-пізнавальному процесі. Навчальна діяльність спирається на довільну пам'ять. Саме запам'ятовування та відтворення навчального матеріалу дозволяє школяру рефлексувати власні психічні зміни в результаті

занурення в навчальну діяльність і на власні очі побачити, що «вчити себе» - значить змінити самого себе в знаннях і в здатності до довільних дій [28].

Формування пізнавальних універсальних навчальних процесів передбачає активну роботу мислення. У молодших класах воно трансформується від наочно-образного до словесно-логічного, понятійного мислення. У процесі засвоєння навчальної діяльності та проходження програми учень поступово отримує уявлення про систему наукових понять, але все ще потребує наочної опори. Процес навчання активізує швидкий розвиток абстрактного мислення. Предметна область «Математика» особливо цьому сприяє: від дії з конкретними предметами учень переключається до розумових операцій із числом [13].

Необхідно пам'ятати, що у процесі формування пізнавальних універсальних навчальних дій важливо встановлювати взаємозв'язок між новим матеріалом та досвідом учнів. Так учневі легше сприйняти та засвоїти навчальний матеріал. Досягнення попередніх періодів не зникають на наступному етапі, а входять до нової структури діяльності, свідомості та особистості дитини, перетворюючись та перебудовуючись.

Відбувається розбудова всіх пізнавальних процесів, тому що учні досягають нові види діяльності та включаються до нових систем міжособистісних відносин. Кожен пізнавальний процес школяра має стати довільним, стійким та продуктивним. Наприклад, з першого дня у школі учневі потрібно зберігати підвищену увагу протягом тривалого часу, бути досить посидючою, сприймати і добре запам'ятовувати все те, про що говорить вчитель.

Доведено, що середньостатистичні діти початкової школи можуть широко розкрити свої здібності. Однак для цього необхідно правильно організувати навчальний процес: навчати відповідно до методики викладання даного предмета, надавати і складніший матеріал, що виходить за рамки чинної програми навчання. Щоб вміло використовувати наявні в дитини здібності, потрібно вирішити попередньо два важливі завдання:

якнайшвидше адаптувати дітей до роботи в школі та вдома, а також навчити їх вчитися, бути уважними, посидючими. Для цього при організації навчального процесу вчителю слід формувати мотиваційну сферу школярів, враховувати інтереси дітей [29].

З моменту вступу до школи починається процес формування абстрактних наукових понять: про часові відносини, причину і наслідок, простір, кількість, міру. Поняття дітей складається з урахуванням власного чуттєвого досвіду, уявлень, знань. Завдання вчителя полягає у розкритті переносного змісту понять, формуванні понять усіма доступними засобами. Так відбувається формування загальних навчальних дій: порівняння, виділення суттєвих та несуттєвих ознак, узагальнення, визначення поняття, виведення наслідків тощо. Несформованість повноцінної розумової діяльності призводить до того, що засвоювані дитиною знання виявляються фрагментарними, а часом просто помилковими. Це серйозно ускладнює процес навчання, знижує його ефективність.

Крім активного розвитку психічних процесів, основними характеристиками особистісного розвитку дітей молодшого шкільного віку є:

- зміна провідної діяльності, перехід від гри до систематичного соціально організованого навчання (ігрова діяльність у всіх її різновидах продовжує залишатися важливою для психічного розвитку дітей, на її базі розвиваються важливі навчальні навички та компетентності);
- формування системи навчальних та пізнавальних мотивів, вміння приймати, зберігати та реалізовувати навчальні цілі (у процесі їх реалізації молодший школяр навчається планувати, контролювати та оцінювати власні навчальні дії та їхній результат);
- витривалість, довільність та працездатність, що дозволяють здійснювати навчальну діяльність, яка вимагає значної розумової напруги та тривалої зосередженості;

- емоційність, вразливість, чуйність і врівноваженість (молодший школяр достатньою мірою керує проявами своїх почуттів, розрізняє ситуації, в яких їх необхідно утримувати, співчувають товаришу, адекватно реагують на емоції вчителя);
- набуття досвіду життя у колективі, коли істотно зростає значущість міжособистісних ділових відносин;
- посилення ролі самооцінки молодшого школяра: формування її з урахуванням того, як оцінюють його «значущі інші», якими є передусім дорослий (особливо вчитель) [36].

У початковій школі необхідно концентрувати увагу передусім на формуванні стійкої навчальної мотивації, розвитку інформаційно-пізнавальних інтересів дитини. У цьому можуть допомогти ігрові форми співробітництва; вони не повинні зникати у першому класі. Воронцов А.Б. стверджує: «Гра у цьому віці стає (при правильній її організації) незамінним засобом для того, щоб загальні підстави математичних, лінгвістичних та інших понять наповнилися для дитини особистим змістом, стали власною логікою дитини» [6].

Мотиви, що спонукають дітей вчитися, можуть бути різними, мало пов'язаними з суттю навчання. Ідентичність цінностей навчання дітей та їхніх батьків є законом майже без винятку. Трапляється, що на рівні розумових настанов дитині прищеплюється пізнавальна цінність навчання, а на емоційному рівні видається зовсім інше. Тим часом, бажання учня отримати ті чи інші цікаві відомості та його готовність для досягнення цієї мети виконати пропонувану вчителем роботу, є важливими, але недостатніми чинниками, що забезпечують ефективність пізнавальної діяльності [38].

Таким чином, повноцінним підсумком початкового навчання мають стати бажання та вміння вчитися, а також основи понятійного мислення, характерними рисами якого є критичність, системність та вміння розуміти різні точки зору. Ці характеристики до закінчення початкової школи мають

проявлятися, передусім, у роботі класу під час уроку чи позакласної навчальної діяльності.

Висновки до розділу 1

Аналіз поняття «універсальні навчальні дії» (УНД) у контексті системно-діяльнісного підходу дає підстави стверджувати, що УНД є ключовим елементом сучасної освітньої парадигми, спрямованої на формування в учнів здатності до самостійного, свідомого та продуктивного навчання. Концепція УНД тісно пов'язана з реалізацією основної мети загальної середньої освіти — становлення відповідальної, творчої, критично мислячої особистості, здатної до ефективної самореалізації в умовах стрімких соціальних змін.

Системно-діяльнісний підхід, покладений в основу сучасного освітнього стандарту, визначає діяльність як провідний чинник розвитку особистості молодшого школяра. Відповідно, навчання розглядається не як передача готових знань, а як організований процес активної, осмисленої, цілеспрямованої діяльності учня, під час якої він самостійно добуває нові знання, формує необхідні вміння та навички, навчається діяти і взаємодіяти.

Важливою умовою ефективної реалізації системно-діяльнісного підходу є зміна ролі педагога: із носія знань учитель перетворюється на організатора пізнавальної діяльності учнів, наставника та партнера у навчальному процесі. Це передбачає створення навчальних ситуацій, які спонукають учнів до пошуку, дослідження, аналізу, оцінки, прийняття рішень, що сприяє формуванню в них універсальних навчальних дій.

Поняття «універсальні навчальні дії» окреслює сукупність умінь, що забезпечують самостійне засвоєння нових знань, організацію навчальної діяльності, розвиток рефлексії, здатність до самонавчання й саморозвитку. УНД мають метапредметний характер, що забезпечує їхню універсальність і необхідність на всіх етапах освітнього процесу незалежно від предметного змісту.

До складу універсальних навчальних дій входять чотири взаємопов'язані групи:

1. Особистісні УНД, які формують ціннісно-смыслову орієнтацію учня, його морально-етичні переконання, здатність до самовизначення, мотивацію до навчання.

2. Регулятивні УНД, що забезпечують організацію навчальної діяльності: постановку цілей, планування, прогнозування, контроль, корекцію, оцінку результатів, саморегуляцію.

3. Пізнавальні УНД, які включають загальнонавчальні, логічні та проблемно-пошукові дії, що сприяють розвитку когнітивних здібностей, критичного та творчого мислення, навичок роботи з інформацією.

4. Комунікативні УНД, які забезпечують ефективну взаємодію в освітньому процесі, формування навичок діалогу, роботи в команді, аргументованого висловлювання власної думки.

Особливої уваги заслуговує зв'язок УНД з метапредметними результатами освіти, які виходять за межі засвоєння конкретних предметних знань і спрямовані на формування універсальних способів діяльності, необхідних не лише для навчання, а й для успішної життєдіяльності в сучасному суспільстві.

Таким чином, універсальні навчальні дії виступають основним результатом реалізації системно-діяльнісного підходу, адже саме вони забезпечують готовність учня до самостійного здобуття знань, розвитку мислення, прийняття відповідальних рішень і повноцінної участі в житті суспільства. Їхнє формування створює міцний фундамент для реалізації принципів наступності освіти, безперервного особистісного зростання та самореалізації школяра в усіх сферах життя.

У результаті аналізу сутності поняття «пізнавальні універсальні навчальні дії» можна зробити висновок, що вони становлять систему прийомів і способів, які забезпечують організацію навчально-пізнавальної діяльності учнів, спрямованої на формування наукової картини світу,

розвиток інтелектуальних і пізнавальних умінь, логічного, творчого мислення, уваги, пам'яті та рефлексії. Саме пізнавальні УНД є основою для набуття школярами здатності вчитися протягом усього життя.

Пізнавальні універсальні навчальні дії охоплюють три основні групи:

1. Загальнонавчальні дії, які включають інформаційно-пошукові, інформаційно-аналітичні вміння та знаково-символічні дії. Вони формуються через організацію самостійної роботи учнів із різними джерелами інформації, виконання завдань із кількома варіантами вирішення, роботу з таблицями, схемами, діаграмами та моделювання. Особливої уваги потребує формування вміння перетворювати модель, оскільки це забезпечує освоєння понять і розвиток вміння узагальнювати знання.

2. Логічні дії, що охоплюють основні розумові операції: аналіз, синтез, порівняння, класифікацію, узагальнення, встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Вони є основою для розвитку аналітичного мислення, гнучкості розуму, вміння бачити як окремі елементи, так і зв'язки між ними, що необхідно для глибокого осмислення навчального матеріалу.

3. Дії постановки та вирішення проблеми, які спрямовані на розвиток самостійності мислення, творчого підходу до навчальних завдань, вміння бачити проблему, формулювати її, добирати засоби для її розв'язання, аналізувати можливі варіанти вирішення та обирати оптимальний шлях.

Формування пізнавальних УНД – процес поетапний і тривалий. Він передбачає поступове оволодіння діями: спочатку за зразком («Уявлення»), потім за назвою та алгоритмом («Спосіб»), і лише на завершальному етапі – свідоме й самостійне застосування у різних навчальних ситуаціях («Опанування УНД»). Кожна дія має чіткий алгоритм, що дозволяє учню планувати, контролювати, оцінювати й коригувати свою діяльність.

Ефективне формування пізнавальних універсальних навчальних дій можливе лише за умови систематичної роботи на всіх навчальних предметах. Важливим є створення для учнів умов для практичного застосування УНД у навчальних і життєвих ситуаціях. Особливої уваги потребує встановлення

зв'язків між новими знаннями та попереднім досвідом дитини. Саме усвідомлення значущості навчального матеріалу для власного розвитку сприяє підвищенню пізнавального інтересу.

Успішне формування пізнавальних універсальних навчальних дій на рівні початкової освіти є запорукою подальшого успішного навчання, оскільки дає змогу учням не лише здобувати нові знання, а й ефективно організовувати власну пізнавальну діяльність, бути суб'єктом навчання, творчо вирішувати проблеми, зростати інтелектуально та особистісно.

Формування пізнавальних універсальних навчальних дій у молодших школярів є складним і багатоаспектним процесом, що безпосередньо пов'язаний із віковими особливостями дітей цього періоду. Молодший шкільний вік характеризується сенситивністю щодо розвитку основних психічних процесів – сприймання, пам'яті, уваги, мислення та уяви, що є підґрунтям для засвоєння знань, умінь і навичок. Саме в цей період інтенсивно формується пізнавальна діяльність як єдність чуттєвого досвіду, теоретичного мислення та практичної діяльності.

Однією з основних умов формування пізнавальних універсальних навчальних дій є розвиток довільної уваги, що забезпечує здатність школярів керувати своєю діяльністю, аналізувати інформацію, виділяти головне, порівнювати, узагальнювати, робити висновки. Формування цих дій є поступовим процесом, що потребує цілеспрямованої педагогічної підтримки.

Пам'ять молодших школярів переходить від мимовільної до довільної, що стає основою для успішного запам'ятовування навчального матеріалу. Саме опора на довільне запам'ятовування сприяє формуванню у дітей рефлексії, здатності усвідомлювати власні зміни під час навчання.

Розвиток мислення у молодшому шкільному віці відбувається шляхом переходу від наочно-образного до словесно-логічного мислення. Важливою особливістю цього процесу є потреба у збереженні опори на наочність, що дає змогу глибше осмислювати навчальний матеріал і поступово формувати систему наукових понять.

Не менш важливою умовою формування пізнавальних універсальних навчальних дій є врахування життєвого досвіду учнів та встановлення зв'язку між новими знаннями й уже відомими фактами та подіями. Такий підхід дає змогу зробити навчання більш усвідомленим і продуктивним, стимулюючи пізнавальну активність.

Зміна провідної діяльності з ігрової на навчальну супроводжується розвитком мотиваційної сфери школярів, формуванням позитивного ставлення до навчання, вмінням приймати й реалізовувати навчальні цілі. Успішному формуванню пізнавальних універсальних дій сприяє організація навчального процесу з урахуванням вікових особливостей учнів, включення ігрових методів і форм діяльності.

Значну роль у процесі засвоєння навчального матеріалу відіграє самооцінка школярів, що формується під впливом оцінок значущих дорослих, особливо вчителя. Правильне формування самооцінки сприяє підвищенню навчальної мотивації, розвитку впевненості у власних силах.

Таким чином, ефективність формування пізнавальних універсальних навчальних дій у молодших школярів залежить від гармонійного поєднання розвитку психічних процесів, створення позитивної навчальної мотивації, організації навчального процесу з урахуванням особистісних і вікових особливостей дітей. Повноцінним результатом початкового навчання мають стати сформовані основи понятійного мислення, вміння вчитися, здатність до самоконтролю та критичного осмислення навчальної інформації.

РОЗДІЛ II

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНИХ УНІВЕРСАЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ДІЙ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У КОНТЕКСТІ СИСТЕМНО-ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ

2.1. Виявлення початкового рівня сформованості пізнавальних універсальних навчальних дій у молодших школярів

З метою виявлення та обґрунтування педагогічних умов, що забезпечують формування універсальних навчальних дій у молодших школярів у навчальній діяльності, було проведено експериментальне дослідження на базі ЗОШ №151. У дослідженні брали участь учні 3 класу "Б". До експериментальної групи увійшло 29 осіб (11 хлопчиків (38%), 18 дівчаток (62%)). Середній вік дітей – 9-10 років.

Експериментальне дослідження проводилося у три етапи: констатувальний, формувальний та контрольний експеримент.

Метою констатувального експерименту було виявлення рівня сформованості пізнавальних універсальних навчальних процесів учнів.

Для виявлення рівня сформованості пізнавальних УНД було застосовано діагностику універсальної дії загального прийому розв'язання задач за О. Р. Лурія [15].

Розглянемо діагностику універсальної дії загального прийому розв'язання задач. Мета дослідження школярів – виявлення сформованості загального прийому розв'язання завдань. Результати дослідження дозволяють встановити рівень розвитку теоретичного способу вирішення завдань, рівень сформованості пізнавальних УНД загалом.

Усі завдання (залежно від ступеня навчання піддослідних) пропонуються для усного розв'язання арифметичним (не алгебраїчним) способом. Допускаються записи плану (ходу) розв'язання, обчислень,

графічний аналіз умови. Учень повинен розповісти, як він розв'язував завдання, довести, що отримана відповідь правильна.

У ході індивідуальної роботи кожній дитині роздали картки, на яких записано набір завдань зі структурою, що поступово ускладнюється. Інструкція дітям: «На картці записано умови завдань. Уважно прочитай перші умови та розв'яжи задачу. Записуючи рішення, можна скласти схему або робити позначки. Після виконання завдання розкажи, як ти його розв'язував».

Аналіз поведінки учня займає важливе місце у дослідженні особливостей розвитку пізнавальних УНД. Необхідно звернути увагу, як досліджуваній приступає до вирішення завдання, у якому вигляді будується в нього орієнтовна основа діяльності, як учень складає схему розв'язання задачі. Крім того, важливим є аналіз усвідомлення пройденого шляху та корекції допущених помилок, а також способи взаємодії з дорослим.

Робота учнів оцінювалася за такими критеріями:

- уміння виділяти смислові одиниці тексту та встановлювати відносини між ними;
- уміння створювати схеми розв'язання;
- уміння вибудовувати послідовність операцій;
- уміння співвідносити результат розв'язання з вихідною умовою завдання.

У результаті проведення методики було визначено такі рівні сформованості загального прийому розв'язання задач:

- Низький: під час аналізу завдання учень виділяє як суттєві, так і несуттєві смислові одиниці тексту; створює неадекватні схеми розв'язання; застосовує стереотипні способи розв'язання; не вміє співвідносити результат розв'язання з вихідною умовою завдання.

- Середній: при аналізі учень виділяє лише суттєві смислові одиниці тексту; при створенні схеми розв'язання не враховує всіх зв'язків між цими умовами та вимогою; застосовує стереотипні способи розв'язання;

відчуває труднощі (допускає помилки) у співвіднесенні результату розв'язання з вихідними даними завдання.

- **Високий:** при аналізі учень виділяє лише суттєві смислові одиниці тексту; створює різноманітні схеми розв'язання; використовує різні способи розв'язання; обґрунтовує відповідність отриманих результатів розв'язання вихідній умові завдання.

Таблиця 2.1

Результати виявлення рівня сформованості універсальної дії загального прийому розв'язання задач на констатувальному етапі експерименту

Пізнавальні універсальні навчальні дії	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Відсоток учнів	36%	51%	13%

За наведеними даними в таблиці видно, що переважає середній рівень сформованості універсальної дії загального прийому розв'язання задач (51%). Також ми відзначаємо значний відсоток низького рівня сформованості універсальної дії загального прийому розв'язання задач (36%).

Можна дійти висновку, що більшість учасників експерименту володіють умінням виділяти смислові одиниці тексту та встановлювати відносини між ними, створювати схеми розв'язання, вибудовувати послідовність операцій, співвідносити результат розв'язання з вихідною умовою завдання. Нами зазначається, що в групі є учні, які мають високий рівень сформованості універсальної дії загального прийому розв'язання завдань. Діти досить швидко виконали поставлені перед ними завдання.

Методика «Знаходження схем до завдань» (за А. Н. Рябінкіною) була проведена з метою оцінки дії моделювання, пізнавальних логічних та знаково-символічних дій, а точніше - визначення вміння учня виділяти тип завдання та спосіб його вирішення.

В індивідуальному порядку учням було запропоновано знайти відповідну схему до кожного завдання. У схемах числа позначені літерами.

Робота кожного учня оцінювалася за критеріями:

- уміння виділяти структуру завдання (сміслові одиниці тексту та відносини між ними);
- уміння знаходити спосіб розв'язання;
- уміння співвідносити елементи схем із компонентами завдань;
- уміння проводити логічний та кількісний аналіз схеми.

У зв'язку з виділеними критеріями було визначено такі рівні сформованості дії моделювання:

- Низький: учень не вміє виділяти структуру завдання, не ідентифікує схему, що відповідає даному завданню.
- Середній: учень виділяє сміслові одиниці тексту завдання, але не знаходить у даних схемах частини, що відповідають їм.
- Високий: учень виділяє сміслові одиниці тексту завдання, відносини між ними та знаходить серед даних схем відповідну структуру завдання.

Внаслідок проведеної діагностики було визначено рівні сформованості загальнонавчальних пізнавальних УНД у молодших школярів.

Таблиця 2.2

**Результати виявлення сформованості загальнонавчальних
пізнавальних універсальних навчальних процесів за методикою А. Н.
Рябінкіної на констатувальному етапі експерименту**

Пізнавальні універсальні навчальні дії	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Відсоток учнів	33%	45%	22%

Аналіз результатів проведеної методики свідчить про переважання середнього рівня сформованості загальнонавчальних пізнавальних універсальних навчальних процесів (45%). Також ми відзначаємо значний відсоток низького рівня сформованості загальнонавчальних пізнавальних універсальних навчальних процесів (33%).

Можна дійти висновку, що більшість учасників експерименту володіють загальнонавчальними УНД середньою мірою. Також ми відзначаємо, що частина учасників не може самостійно працювати з моделями, тобто вони мають низький рівень сформованості пізнавальних УНД. Наголошується на наявності учасників, які впоралися з об'єктами знаково-символічних дій (22%).

Отже, учні здебільшого не вміють самостійно аналізувати завдання, і лише деякі можуть діяти в умі мінімально. Також учні показали низький рівень сформованості теоретичного способу вирішення проблем, теоретичного підходу до проблемної ситуації.

Проаналізувавши результати проведених методик, ми дійшли висновку, що в експериментальній групі переважає низький і середній рівні сформованості всіх груп пізнавальних універсальних навчальних процесів.

Після проведення діагностичних вимірів ми вирішили провести бесіду з учителями початкової школи з метою виявити рівень обізнаності педагогів про структуру пізнавальних універсальних навчальних дій, а також способи їх формування. Були поставлені запитання: «Що таке пізнавальні універсальні навчальні дії?», «На які групи можна розділити пізнавальні УНД?», «Які прийоми ви використовуєте для формування пізнавальних УНД?» та ін. Виявилось, що більшість учителів мають теоретичні знання з цих питань, однак, щоб позначити групи пізнавальних УНД, потрібен час. Головною складністю для вчителів виявилось питання формування пізнавальних УНД. Більшість учителів зійшлися на думці, що пізнавальні універсальні навчальні дії знаходять своє відображення в будь-якому навчальному предметі та органічно пов'язані з предметними вміннями. Деякі

педагоги сказали, що вони навчали дітей пізнавальним УНД і до введення стандарту, тому нові прийоми вони не використовують, працюють так, як раніше.

Таким чином, отримавши результати в ході бесіди з учителями та проведення діагностик, було виявлено необхідність розробки програми формувального етапу експериментальної роботи, що полягає у формуванні універсальних навчальних дій.

2.2. Організація та проведення дослідно-експериментальної роботи з формування пізнавальних універсальних навчальних дій у дітей молодшого шкільного віку

Метою дослідно-експериментальної роботи було формування та розвиток пізнавальних універсальних навчальних процесів у молодших школярів.

Аналізуючи результати розмов з учителями та вивчені джерела, ми звернули увагу, що особливо широко застосовуються способи формування пізнавальних універсальних дій під час уроків математики. У початковій школі виділено всього чотири години на тиждень на предмет "Математика". Ми вважаємо, що цієї кількості годин недостатньо для активного формування пізнавальних універсальних навчальних дій, тому розроблено систему прийомів формування пізнавальних універсальних навчальних дій для уроків математики, української мови, літературного читання, навколишнього світу, технології.

Дотримуючись принципів системно-діяльнісного підходу, була розроблена система прийомів для уроків у рамках дослідно-експериментальної роботи. Весь навчально-виховний процес ми побудували на основних дидактичних вимогах традиційної школи, а також на засадах системно-діяльнісного підходу: засадах діяльності, безперервності,

цілісності, мінімаксу, психологічної комфортності, варіативності та творчості [7].

Далі описано прийоми, що використовуються під час дослідно-експериментальної роботи для формування трьох груп пізнавальних універсальних навчальних дій: загальнонавчальних, логічних та дій постановки та вирішення проблем.

Розглянемо прийоми формування загальнонавчальних універсальних навчальних процесів.

Формуючи дію самостійного виділення та формулювання пізнавальної мети, учні співвідносять те, що їм відомо, і те, що потрібно дізнатися. При цьому вони усвідомлюють межі своїх знань, а також приймають та утримують навчальне завдання.

Одним із найефективніших прийомів можна визнати прийом «Угрупування». На дошці записані літери/слова/цифри/приклади, які треба розділити на дві або більше груп. В результаті розподілу діти виявляють об'єкт, який не належить жодній із груп. Спільно визначається причина відокремленості, і це стає завданням уроку.

Розглянемо фрагмент уроку математики на тему «Прийоми усних обчислень у межах 1000», у якому застосовується описаний прийом.

Фрагмент уроку

Етап уроку	Зміст	УНД, що формуються
Мотивація до навчальної діяльності	Якось Цариця Оленка прибиралася вдома і випадково перекинула дві тарілки, на яких лежали чарівні наливні яблучка та звичайні.	Особистісні: дія смислоутворення Регулятивні: вольова саморегуляція
Актуалізація знань та фіксація утруднення в пробній навчальній дії	Допоможемо Оленці розподілити яблука. На які дві групи можна поділити вирази? (Твори та частки) Обчислимо значення виразів, що в них написані. У результаті діти виявляють новий приклад, значення якого ми ще не	Пізнавальні: Загальнонавчальні: уміння структурувати знання, контроль та оцінка процесу та результатів діяльності Логічні: аналіз, синтез, вибір

	вміємо обчислювати. Ми зіткнулися зі скрутою. Чим цей вираз відрізняється від інших? (У множенні бере участь тризначне число). Сформулюйте мету уроку за шаблоном: <i>«На уроці ми навчимося...»</i>	підстав для порівняння Регулятивні: прогнозування, контроль
--	--	--

Ще один прийом формування дії самостійного виділення та формулювання пізнавальної мети - завдання зі спеціально допущеною помилкою. Наприклад, на уроці української мови ми використовували ігри «Допоможи Незнайці», «Червоний олівець» та інші. Наведемо приклад однієї з ігор.

Гра «Червоний олівець»

- Кухар заважав вершки з густою сметаною.
- Ваня випадково зіштовхнув склянку з буфету.
- Хлопчик уже зіскочив з дерева і стояв поруч.

На уроці літературного читання учням було запропоновано прослухати уривок вірша, і з урахуванням отриманих відомостей здогадатися, якому письменнику він присвячений.

Коли діти визначають письменника, на екрані з'являється слайд «Цілі уроку». За опорними словами учні ставлять цілі уроку.

Цілі уроку:

- Познайомитись із відомостями з...
- Вчитися правильно...
- Проаналізувати...
- Скласти...

Отже, на основі спостереження можна відзначити, що на уроках діти активізувалися, коли допомагали героям казок і мультфільмів, чули знайомі твори. Спочатку учням було складно формулювати цілі уроків, проте завдяки представленим шаблонам ситуація змінилася.

На уроках математики, літературного читання та курсу «Я досліджую світ» активно формуються дії пошуку та виділення необхідної інформації (метод інформаційного пошуку). На основі запропонованих текстів проводиться аналіз отриманих відомостей. Однак у процесі проведення уроків ми відзначили пасивність деяких дітей. Щоб залучити до роботи весь клас, ми використовували групову форму роботи «Думай – Пиши – Обговорюй – Ділися» (Think-Write-Round Robin). Після озвученого питання учням пропонується кілька секунд на обмірковування (кількість часу залежить від складності завдання), після чого учень письмово фіксує свою відповідь. По черзі у своїй групі діти озвучують свої здогади, обирають найкращу відповідь та обговорюють її всім класом. Варто зазначити, що, використовуючи прийом «Думай – Пиши – Обговорюй – Ділися», ми також формуємо комунікативні УНД.

Формуючи універсальну навчальну дію роботи з літературою різних видів та жанрів, учням було запропоновано такі завдання:

- Користуючись довідковою літературою, дізнайтеся, що таке торнадо. Розкажіть про це явище друзям та однокласникам.
- Використовуючи різні джерела, знайдіть вірш, розповідь і картину, об'єднані однією темою. Розкажіть, як описується той самий об'єкт з різних ракурсів. Що в цих творів спільне та чим вони відрізняються?

Для вироблення дії вибору найефективніших способів вирішення завдань діти навчаються думати творчо, вирішуючи запропоновані завдання. Це можуть бути як завдання з математики, так і завдання та проблемні питання з курсу «Я досліджую світ».

На уроці математики діти розв'язували завдання з кількома варіантами розв'язання та обирали найбільш раціональний:

- Заняття в школі розпочинаються о 9:00. На дорогу від дому до школи учень витрачає 10 хвилин. Чи встигне учень на заняття, якщо він вийшов з дому о 8:45, а посередині дороги згадав, що забув зошит і побіг додому?

- Зі шматка ситцю можна пошити 32 дитячі сукні або 16 суконь для дорослих. На кожну дитячу сукню йде 2 м ситцю. Скільки метрів ситцю йде на кожну сукню для дорослих?

- Знайдіть значення виразів: $72+43+18+57$; $64+29+36$.

Так, на уроках курсу «Я досліджую світ» учням було запропоновано екологічні завдання з метою знайти найкращий варіант вирішення:

- Щороку на безлюдному острові Сімілан, куди щодня приїжджають сотні туристів, черепахи стали все менше відкладати яйця. Як ви вважаєте, чому? Як виправити ситуацію?

- На лісовій галявині діти виявили залишки багаття. Що б ви зробили, опинившись на їхньому місці?

- Плід і квітка вихвалялися один перед одним своїми особливостями. Вгадайте, якими? Чим не може похвалитися ні квітка, ні корінь?

Якщо на уроках математики діти часто стикалися з подібними завданнями, то завдання з курсу «Я досліджую світ» викликали таке бурхливе обговорення, що діти не хотіли виходити з класу, доки не вирішать завдання. Кожен учень хотів висловити свою думку.

У сучасній освіті велика увага приділяється дії рефлексії, яку виділяють в окремий етап наприкінці уроку. Цей етап дозволяє учням сформулювати отримані результати, а також висловити емоції, отримані під час навчальної діяльності. Так, наприклад, найяскравішим прийомом з усіх проведених виявився «Букет настрою». Вчитель заздалегідь готує вазу та паперові квіти трьох кольорів (у нашому випадку блакитний, рожевий та жовтий), які роздає дітям. Наприкінці уроку вчитель вивіщує на дошку вазу і пропонує прикріпити до неї ту квітку, яка відповідає інструкції: «Якщо ви вважаєте, що успішно попрацювали на уроці і дізналися щось нове, то прикріпіть до вази блакитну квітку; якщо ви зрозуміли тему не до кінця, прикріпіть жовту, а якщо зовсім нічого не зрозуміли, то рожеву». Після цього діти обговорюють, чому вони обрали ту чи іншу квітку.

Дія структуривання знань активно розвивається під час використання різних моделей. На уроках діти часто заповнювали таблиці, схеми, моделі до завдань. Такі завдання є в кожному підручнику в будь-якій предметній галузі.

Ми хотіли б звернути увагу на прийом «Модель Фрейєра».

Модель Фрейєра - це навчальна структура, що допомагає учням глибоко зрозуміти та усвідомити поняття та концепції, що вивчаються. Учасники розглядають певне поняття з різних сторін, записуючи його обов'язкові та необов'язкові характеристики, приклади та антиприклад (те, що не може бути прикладом) [43].

Розглядаючи тему «Різноманітність тварин», ми склали таку модель до кожного виду тварин, ґрунтуючись на тексті підручника та власному досвіді дітей. Нижче наведено приклад моделі Фрейєра, що вивчає поняття «птаха».

Тут важливо наголосити, що це завдання розвиває цілий комплекс пізнавальних універсальних навчальних дій. Із загальнонавчальних дій: дія пошуку та виділення інформації, усвідомлене висловлювання (що підтверджується записом), смислове читання, моделювання; з логічних УНД: аналіз, синтез, класифікація, порівняння та встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Ця структура дуже зацікавила дітей.

Для формування дії перетворення моделі з метою виявлення загальних законів, що визначають дану предметну область, ми застосовували наступні завдання:

Порівняй слова за складом. Запиши їх у відповідний стовпчик таблиці.
Яке слово зайве?

Капелюх, підберезник, подружка, в'їзд, голуб, насип, пароплав.

Дія моделювання

На першому етапі учні на різних уроках розглядали готові моделі: схеми, графи, діаграми, алгоритми, таблиці та карти. Наприклад, на уроці

української мови під час вивчення теми «Члени речення» дітям для наочного зразка було показано таку таблицю:

Головні члени речення	Другорядні члени речення
Підмет	Присудок
Позначає, про кого або про що йдеться в реченні.	Позначає, що йдеться про те, що робить підмет.
Відповідає на запитання: <i>хто? що?</i>	Відповідає на запитання: <i>що робить? що робив? що зробив? що робитиме?</i> та інші.
	Це інші слова в реченні. Відповідають на запитання: <i>кого? чого? кому? чому? ким? чим? про кого? про що? яка? який? як? де? куди? звідки? коли?</i> та інші.

На 2 етапі учні вибирали відповідну модель із кількох запропонованих. Наприклад, щодо теми «Пропозиція» вчитель показує кілька схем і запитує: «До якої схеми можна віднести пропозицію “Раптом повіяв сильний вітер”?» Потім учні самостійно складають пропозиції щодо схем.

Також на уроках навколишнього світу після знайомства з картою Європи заповнювали фрагмент карти, на якій потрібно було знайти ці об'єкти.

На третьому етапі формування дії моделювання відбувається конструювання чи підбір об'єкта відповідно до заданої моделі.

Наприклад, під час уроку літературного читання діти порівнювали казки, використовуючи таку таблицю:

Особливості казки	Казка1	Казка2
Автор		
Герої		
А) головні		
Б) другорядні		
Чарівні предмети		
Чудеса, перетворення		

Особливу увагу класу привернуло завдання, де їм було необхідно сформулювати завдання з урахуванням зашифрованого записи.

Більше того, наступного дня після уроку кілька людей принесли в такому вигляді зашифровані слова.

Доповнення моделі відбувається на 4 етапі формування дії моделювання. Наступним етапом вважають перетворення моделі.

На заключних етапах діти складають моделі самостійно, після чого з урахуванням моделі узагальнюють отримані знання. Так, на уроці української мови було використано модель для узагальнення знань на тему «Частини мови».

Приєм «Кластер» ми використовували перетворення об'єкта з чуттєвої форми в модель, де виділено суттєві характеристики об'єкта. Аналізуючи якості героїв під час уроків літературного читання, ми отримували моделі:

Дія постановки та вирішення проблеми

Розглядаючи зміст предмета «Математика», стає очевидним, що розв'язання практично всіх навчальних завдань передбачає володіння цими вміннями. Отже, неможливо навчитися розв'язувати завдання, не формуючи одночасно загальні прийоми пізнавальної діяльності.

На всіх предметах без винятку ми використали прийом постановки проблемної ситуації. Наведемо чотири типи можливих проблемних ситуацій:

1. Проблемна ситуація I типу виникає за умови, якщо учень не знає способів вирішення поставленого завдання, не може відповісти на проблемне питання.

2. Проблемні ситуації II типу виникають при зіткненні учнів із необхідністю використовувати раніше засвоєні знання в нових практичних умовах.

3. Проблемна ситуація III типу виникає в тому випадку, якщо є суперечність між можливим шляхом вирішення завдання та практичною нездійсненністю обраного способу.

4. Проблемна ситуація IV типу виникає тоді, коли є протиріччя між досягнутим результатом виконання навчального завдання та відсутністю в учнів знань щодо його теоретичного обґрунтування.

Ось приклад одного з уроків математики (на тему «Площа прямокутника») з використанням проблемної ситуації II типу:

Ось виправлений фрагмент уроку з покращеною стилістикою, граматикую та пунктуацією:

Фрагмент уроку

Етап уроку	Зміст	УНД, що формуються
Мотивація до навчальної діяльності	Хлопці, нам із вами надіслали запрошення до міста Трикутників. Пропоную вирушити в подорож. Подивіться уважно на будинки міста. З яких фігур вони складаються? Скільки тут квадратів? Прямокутників?	Особистісні: дія смислоутворення Регулятивні: вольова саморегуляція
Актуалізація знань та фіксація труднощів у пробній навчальній дії	У місті Трикутників дуже красиво. Тут безліч клумб з квітами. Ось одна з них: довжина паркану навколо клумби прямокутної форми дорівнює 5 м. Сама територія клумби займає 20 м ² . Які питання можна поставити до цієї умови? Що нового зустрілося в завданні?	Пізнавальні: Загальнонавчальні: дія постановки та вирішення проблеми, уміння структурувати знання, контроль та оцінка процесу та результатів діяльності. Логічні: аналіз, синтез, вибір підстав для порівняння. Регулятивні: прогнозування, контроль.

Логічні універсальні дії

Формування дії аналізу об'єктів з метою виділення ознак (істотних, несуттєвих)

Типові види завдань наведено в книзі за редакцією Н. М. Деменєва [37]: визначити, що змінилося, а що ні при переході від одного об'єкта до іншого; визначити закономірність (правило, за яким підібрані об'єкти); виділити складові об'єкта або його ознаки; розглянути об'єкт з погляду різних понять, з різних сторін; описати ознаки об'єкта чи явища, виконати перетворення.

Наприклад, на уроці української мови щороку виконуються різні види розборів, такі як розбір слова за будовою або як частина мови, розбір речення за членами. Так, виконуючи звуко-буквений розбір, діти ділять слова на склади, склади на окремі літери, звуки на приголосні та голосні, приголосні звуки на тверді та м'які, дзвінки та глухі, парні та непарні; голосні звуки на наголошені та ненаголошені.

Для розвитку пізнавальної активності учням пропонувалися завдання, які є не лише корисними для розвитку дії аналізу, а й цікавими з погляду молодших школярів:

- Склади слова з розсипаних букв, виключи зайве слово. Аалтерк, шкірив, дмончеа, шкаач. (Відповідь: зайве слово – валіза, тому що інші слова – чашка, ложка, тарілка – позначають посуд.)
- Склади з букв слова «доброзичливий» інші слова та запиши їх.
- Виберіть слова, значення яких змінюються від додавання однієї літери. Наприклад: куля – шарф, вір – звір – двері.
- Придумай і запиши два речення: перше з іменником «їдальня», друге - з прикметником «їдальня».
- Придумай і запиши два речення зі словом «стіл»: у першому воно має бути підметом, у другому - другорядним членом речення.
- Прочитай вихідні слова та довідку. Сформулюй завдання та виконай його.

Письменник - ?

Річка - ?

Озеро - ? Місто - ? Поет - ? Океан - ?

Довідка: (Б,б)айкал, (Д,д)ніпро, (М,м)інськ, (М,м)ихайло, (Ю,ю)рович,
(Л, л)ермонтов, (Т, т)ихий, (Л, л)єв, (Н, н)іколаєвич, (Т,т)олстой.

- Знайди слова в словах, визнач їхній рід та число.

хоровод (хор, родовід, овод)

шпагат (шпага, агат)

яблуко (блок, око)

волосся (вол, оси)

голоси (гол, оса)

буйвол (буй, вол)

Для формування дії синтезу використані ребуси та завдання, що активізують пізнавальний інтерес.

Логічні універсальні дії

Вміння порівнювати та аналізувати

Вміння порівнювати та аналізувати добре розвивається під час виконання завдань, у яких потрібно виявити закономірність. Пропонуємо для цього

використати ряди чисел. Дитині необхідно виявити закономірність усередині ряду чисел і продовжити її, дотримуючись тієї ж логіки:

- 5, 7, 9... (Ряд непарних чисел, наступне число - 11.)
- 22, 28, 34... (Кожне наступне число більше попереднього на 6, наступне число - 40.)
- 48, 41, 34... (Кожне наступне число менше попереднього на 7, наступне число - 27.)
- 21, 16, 61, 25... (У кожній парі чисел цифри змінюються місцями, наступне число - 52.)

Заповнення пропусків у реченнях

Поспішайте речення. Замість крапок вставте потрібні за змістом дієслова «класти» та «покласти».

- Батько приніс газети та поклав їх на стіл.
- Я завжди свої книги кладу на полицю.

- Допишу роботу і покладу зошит у портфель.
- Потрібно завжди кожну річ класти на своє місце.

Вибір підстав та критеріїв для порівняння, класифікації об'єктів

За час дослідно-експериментальної роботи особливої уваги з боку дітей набула китайська старовинна головоломка «Танграм», яка сприяла становленню дій вибору підстав та критеріїв для порівняння, серіації, класифікації об'єктів. Танграм - це головоломка, яка складається із семи плоских фігур, які складають певним чином для отримання іншої, складнішої фігури. Це можуть бути фігури цифр, літер, людини, тварини, предмети домашнього вжитку та багато іншого.

Під час дослідно-експериментальної роботи активно використовувалися інформаційно-комунікаційні технології: на кожному уроці було відведено місце для демонстрації презентації, роботи з додатками до підручників, щотижня учні були залучені до роботи на інформаційному просторі класу на сайті nachalka-seminfo.ru. Цей портал дозволяє не тільки виконувати завдання, а й фіксувати досягнення. Він призначений для творчої, дослідницької, самостійної роботи учня. Як у справжній майстерні, школяр використовує прилади та інструменти для проведення дослідження, виконання творчих робіт, взаємодіючи з іншими учасниками освітнього процесу.

Говорячи про дослідницьку роботу, не можна не відзначити великий потенціал методу проєктів. Його основна мета - формування загальнонавчальних дій постановки та формулювання проблеми, самостійного створення алгоритмів діяльності при вирішенні проблем творчого та пошукового характеру. У проєктній діяльності дитина набуває нових знань, умінь та навичок. Ця робота дозволяє школяреві робити для себе відкриття, вчитися ставити цілі та досягати їх. Проведення проєктів дозволяє навчити дитину приймати рішення, бути мобільною [30].

Дослідницька робота організується у чотири етапи: планування, дослідження, презентація та захист [5]. У ході дослідно-експериментальної

роботи були організовані проекти «Я вмію!», «Народжені літати», «Що за краса ці казки...» та інші. Розглянемо процес створення проекту «Народжені літати».

На етапі планування ми обговорювали з дітьми актуальність теми: «З кожним днем стає менше людей, які народилися і жили в роки Великої Вітчизняної війни. Щоб пам'ять про подвиги героїв не згасала, наше покоління має пам'ятати про ті страшні події, щоб уникнути повторення історії». Ми обговорили джерела, де отримуватимемо інформацію, зупинилися на тому, чим буде цікаво займатися кожному. Потім були сплановані терміни індивідуальних консультацій, у яких побудований весь алгоритм дій для кожної дитини. На другому етапі почалося справжнє дослідження: учні створили класну бібліотеку з домашніх книг і почали творити: складати вірші, малювати, робити вироби з природного матеріалу. На етапі презентації проекту ще раз обговорили, яким буде кінцевий продукт, і спробували сили в передзахисті, представили роботи своєму класу. Діти хвилювалися, але впоралися успішно. Захист проекту – найвідповідальніший етап, на якому буде представлений кінцевий продукт, а також можливість випробувати свої сили на загальношкільному рівні та в рамках олімпіади. На завершення діти самі змогли підбити підсумки: що сподобалося, що вдалося і над чим треба ще попрацювати.

Отже, створення проекту, результату дослідницької діяльності, вимагає великої кількості часу та сил як від учителя, так і від дітей. Однак не можна не погодитися, що проектна діяльність відповідає стандарту, системно-діяльнісному підходу. У ній закладено великий потенціал розвитку всіх груп універсальних навчальних процесів.

Говорячи про системно-діяльнісний підхід в освіті, не можна відривати це поняття від виховного процесу. Тільки в умовах всеосяжного навчально-виховного процесу людина формується як особистість. Роль виховних занять у формуванні пізнавальної активності учнів досить велика. Тому ми також включили позаурочну діяльність до дослідно-експериментальної роботи.

Деякі заняття проводилися у формі інтелектуальних ігор, що сприяє формуванню пізнавальних універсальних навчальних дій. Наприклад, позакласне заняття, присвячене Катерині II Великій, проводилося у вигляді гри «Колесо історії». На занятті всі учасники були поділені на 3 команди і, крутячи колесо історії, їм випадала картка певного номера, під яким ховалося якесь завдання. Відповідала та команда, яка першою впоралася із завданням. Діти були активні, швидко та з великим інтересом включалися у виконання кожного завдання, яке вони отримували.

Як результат, проводилася інтелектуальна гра «Хто хоче стати відмінником?» за мотивами телевізійної гри «Хто хоче стати мільйонером?». Учням пропонувалося відповідати на запитання та заробляти бали, після чого й визначився переможець гри.

Таким чином, ми можемо сказати, що чим більше навчально-пізнавальних дій та операцій виконано учнями за урок чи заняття, тим вищою є інтенсивність навчальної праці, що збільшує пізнавальну активність школярів та сприяє формуванню пізнавальних універсальних навчальних дій.

Але висновок про ефективність дослідно-експериментальної роботи з формування пізнавальних універсальних навчальних процесів можна буде зробити лише за результатами контрольного експерименту.

2.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи

З метою аналізу та оцінки результативності дослідно-експериментальної роботи нами було проведено контрольний етап експерименту. У дослідженні брали участь учні експериментальної групи. Методичну основу дослідження склали ті ж діагностичні методики, що й на констатувальному етапі експериментальної роботи.

Наведемо дані про зміни щодо діагностики універсальної дії загального прийому розв'язання задач за А. Р. Лурія та Л. С. Цветкової, метою якої було виявити рівень сформованості пізнавальних універсальних навчальних дій.

Таблиця 2.3

Порівняння результатів діагностики сформованості загального прийому розв'язання задач на констатувальному та контрольному етапах експерименту

Рівні сформованості пізнавальних УНД	Констатувальний етап	Контрольний етап
Низький рівень	36%	18%
Середній рівень	51%	18%
Високий рівень	13%	64%

З таблиці видно, що кількість учасників експерименту з низьким рівнем сформованості дій загального прийому розв'язання завдань скоротилася вдвічі. Ми бачимо значне зменшення кількості учнів, які мають середній рівень сформованості пізнавальних УНД (18%). Також ми відзначаємо велике збільшення групи дітей з високим рівнем сформованості пізнавальних УНД (64%).

На констатувальному етапі експерименту багато учнів погано вміли виконувати дії загального прийому розв'язання завдань. Проаналізувавши дані діагностики, ми дійшли висновку, що під час експерименту в більшості учасників сформувалися пізнавальні УНД цього виду. На контрольному етапі ці учні підвищили свої результати.

Для виявлення рівня сформованості загальнонавчальних пізнавальних універсальних навчальних дій було повторно застосовано методику «Знаходження схем до завдань».

Таблиця 2.4

**Порівняння результатів виявлення сформованості
загальнонавчальних пізнавальних універсальних навчальних процесів
за методикою А. Н. Рябінкіної на формувальному етапі експерименту**

Рівні сформованості пізнавальних УНД	Констатувальний етап	Контрольний етап
Низький рівень	34%	26%
Середній рівень	45%	34%
Високий рівень	22%	40%

Дані таблиці вказують на скорочення кількості учасників експерименту з низьким рівнем сформованості загальнонавчальних пізнавальних універсальних навчальних процесів (26%). Ми бачимо значне зменшення кількості учнів, які мають середній рівень сформованості цього виду пізнавальних УНД (34%). Також ми відзначаємо велике збільшення групи дітей з високим рівнем сформованості загальнонавчальних пізнавальних УНД (40%).

Провівши порівняльний аналіз цієї методики, ми дійшли висновку, що в ході експерименту в більшості учасників успішно формуються пізнавальні універсальні навчальні дії, діти починають виявляти інтерес до представленого матеріалу. На констатувальному етапі експерименту в багатьох дітей не виявлялося інтересу до матеріалу, що подається вчителем, вони не висловлювали бажання що-небудь вивчати, досліджувати, аналізувати. На контрольному етапі ситуація змінилася: ці учні поступово стали виявляти інтерес до матеріалу, висловлювали бажання дізнатися щось нове.

Проведений експеримент з достовірною переконливістю показав, що цілеспрямоване включення до уроків та позакласних занять методів та прийомів, що реалізують системно-діяльнісний підхід, сприяє ефективному

формуванню пізнавальних універсальних навчальних дій. Дана система уроків та позакласних занять передбачає використання таких методів та прийомів як метод проєктів, інтелектуальні ігри, бесіди та дискусії, робота в парах та групах, постановка проблемних питань та ситуацій, робота з картками.

У ході проведення дослідно-експериментальної роботи ми розробили такі рекомендації для вчителів початкової школи з формування універсальних навчальних дій:

- Завдання формування УНД повинні бути реалізовані на кожному навчальному предметі та кожному уроці – не може бути уроку поза акцентом на формування УНД.
- Навчальна діяльність по можливості має бути орієнтована на інтеграцію навчальних предметів та життєві ситуації.
- Включати якомога більше завдань, що активізують діяльність учнів, оскільки «діяльність» - основний термін нового державного освітнього стандарту початкової загальної освіти. Учитель може бути організатором діяльності учнів або помічником учнів у їхній діяльності.
- Для включення дитини у діяльність важливо побудувати систему мотивації молодших школярів, тобто будь-яке завдання, що дається вчителем, має представлятися в цікавій формі. Лише зацікавившись, учень входить у діяльність.
- Подавати інформацію через постановку проблемних ситуацій. Постановка проблемної ситуації змушує дитину аналізувати ситуацію, пропонувати шляхи вирішення, що сприяє розвитку універсальних навчальних дій.
- Допомогати учням організовувати дослідницьку діяльність, оскільки вона є одним із кращих способів активізації діяльності дітей та сприяє формуванню пізнавальних універсальних навчальних дій молодших школярів.

Висновки до розділу 2

На констатувальному етапі експериментального дослідження було здійснено діагностику рівня сформованості пізнавальних універсальних навчальних дій (УНД) у молодших школярів експериментальної групи.

Для оцінювання сформованості пізнавальних УНД було використано дві методики:

1. Методика визначення рівня сформованості універсальної дії загального прийому розв'язання задач (за О. Р. Лурія);

2. Методика «Знаходження схем до завдань» (за А. Н. Рябінкіною).

Результати діагностики свідчать про те, що середній рівень сформованості універсальної дії загального прийому розв'язання задач переважає у більшості учнів (51%), водночас низький рівень виявлено у 36% молодших школярів. Лише 13% дітей продемонстрували високий рівень сформованості цієї універсальної дії.

Застосування методики А. Н. Рябінкіної також підтвердило переважання середнього рівня сформованості загальнонавчальних пізнавальних УНД (45%), водночас низький рівень виявлено у 33% учнів. Високий рівень сформованості спостерігався лише у 22% дітей.

Отримані результати дають підстави стверджувати, що значна частина учнів експериментальної групи має недостатній рівень сформованості загальнонавчальних пізнавальних УНД, зокрема:

- у багатьох дітей недостатньо сформоване вміння аналізувати умови завдань, будувати адекватні схеми розв'язання, співвідносити отримані результати з умовою завдання;
- помітною є тенденція до використання стереотипних способів розв'язання, недостатньої самостійності у пошуку рішення;

- спостерігається низький рівень сформованості дії моделювання, труднощі у використанні знаково-символічних засобів для розв'язання завдань.

Особливу увагу було приділено вивченню рівня обізнаності вчителів щодо структури пізнавальних універсальних навчальних дій та їх формування. Проведена бесіда показала, що, хоча більшість учителів володіють базовими теоретичними знаннями про пізнавальні УНД, реальна практика їхнього формування у педагогічній діяльності є недостатньо системною. Частина педагогів спирається на традиційні підходи, не використовуючи новітніх методик і прийомів.

Таким чином, за результатами констатувального етапу експерименту було визначено:

- переважання середнього та низького рівнів сформованості пізнавальних універсальних навчальних дій у молодших школярів;
- потребу в цілеспрямованій педагогічній роботі щодо розвитку теоретичного мислення, моделювання, знаково-символічних і логічних операцій;
- необхідність оновлення підходів до формування пізнавальних УНД у педагогічній діяльності вчителів початкових класів.

З огляду на зазначене, було визначено доцільність розроблення спеціальної програми формування етапу експериментальної роботи, спрямованої на забезпечення ефективного формування пізнавальних універсальних навчальних дій у молодших школярів.

Проведена дослідно-експериментальна робота була спрямована на формування та розвиток пізнавальних універсальних навчальних дій (УНД) у дітей молодшого шкільного віку в процесі навчальної діяльності.

1. Досягнення поставленої мети. Метою дослідження було розроблення й апробація системи методичних прийомів, спрямованих на формування пізнавальних УНД молодших школярів. Під час дослідно-експериментальної роботи визначено, що ефективність формування

пізнавальних УНД зростає за умови системного застосування спеціально розроблених методичних прийомів, що враховують вікові особливості дітей та побудовані на засадах системно-діяльнісного підходу.

2. Організація дослідно-експериментальної роботи. Навчально-виховний процес було організовано відповідно до основних дидактичних вимог традиційної школи, з урахуванням принципів системно-діяльнісного підходу: діяльності, безперервності, цілісності, мінімаксу, психологічної комфортності, варіативності, творчості.

3. Розроблення системи прийомів. Для ефективного формування пізнавальних УНД було розроблено систему прийомів, що охоплювала всі основні навчальні предмети початкової школи: математику, українську мову, літературне читання, «Я досліджую світ», технології. Система включала прийоми формування трьох груп пізнавальних універсальних дій:

- загальнонавчальні (постановка навчальної мети, пошук і виділення необхідної інформації, смислове читання тощо);
- логічні (аналіз, синтез, класифікація, моделювання, узагальнення, порівняння);
- дії постановки та вирішення проблем.

4. Ефективність застосованих прийомів.

○ Для формування загальнонавчальних УНД ефективними виявилися прийоми «Угруповання», завдання з помилками, ігрові ситуації з участю літературних героїв, шаблони для формулювання мети уроку.

○ Логічні дії розвивалися через роботу з довідковою літературою, завдання на пошук інформації в різних джерелах, аналіз текстів, гру «Модель Фрейєра», роботу з таблицями, схемами, класифікацією понять, використання моделей.

○ Дії постановки та вирішення проблем успішно формувалися через завдання з кількома варіантами рішень, ситуаційні задачі, екологічні проблеми, творчі завдання на уроці курсу «Я досліджую світ».

5. Використання групової форми роботи. Значний ефект дало застосування прийому «Думай – Пиши – Обговорюй – Ділися», який не лише сприяв залученню до роботи всіх учнів, а й формував комунікативні УНД.

6. Формування рефлексії. Етапи рефлексії на уроках були обов'язковими та проводилися з використанням спеціальних прийомів, зокрема «Букет настрою». Це сприяло розвитку в учнів уміння оцінювати власну діяльність, формулювати результати навчання, усвідомлювати особистий навчальний поступ.

7. Розвиток навичок моделювання. Поступове ускладнення завдань сприяло переходу дітей від готових схем до самостійного створення моделей, схем, кластерів. Цей процес забезпечував не лише закріплення навчального матеріалу, а й формував навички систематизації, узагальнення, виявлення закономірностей, побудови причинно-наслідкових зв'язків.

8. Активізація пізнавальної діяльності учнів. Помічено, що використання ігрових прийомів, інтеграції з літературними героями, мультфільмами, знайомими сюжетами сприяло підвищенню навчальної мотивації, емоційного залучення та творчої активності учнів.

9. Подолання труднощів. На початкових етапах дослідження учні зазнавали труднощів у формулюванні навчальних цілей, доборі необхідної інформації, виборі раціональних способів розв'язання проблемних завдань. Проте систематичне застосування відповідних прийомів забезпечило поступове зростання цих умінь у більшості дітей.

Таким чином, проведене дослідження засвідчило, що реалізація системно-діяльнісного підходу в комплексі з продуманою системою методичних прийомів забезпечує ефективне формування пізнавальних універсальних навчальних дій у молодших школярів. Сформовані навички сприяють не лише успішному засвоєнню навчального матеріалу, а й розвитку самостійності, критичного мислення та пізнавальної активності дітей.

Проведений аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи дозволяє зробити ряд важливих узагальнень та висновків щодо ефективності

застосованих психолого-педагогічних умов для формування пізнавальних універсальних навчальних дій у молодших школярів.

По-перше, результати контрольного етапу експерименту продемонстрували позитивну динаміку сформованості пізнавальних універсальних навчальних дій у дітей експериментальної групи. Дані, отримані за допомогою методики діагностики загального прийому розв'язання задач за А. Р. Лурія та Л. С. Цветковою, свідчать про зменшення кількості учнів з низьким рівнем сформованості пізнавальних УНД удвічі — з 36% до 18%. Водночас спостерігається суттєве зростання показника учнів з високим рівнем — із 13% до 64%, що є яскравим свідченням ефективності впроваджених методів.

По-друге, підтвердженням результативності формувального етапу експерименту є й результати застосування методики «Знаходження схем до завдань» за А. Н. Рябінкіною. Відсоток учнів із низьким рівнем сформованості пізнавальних УНД зменшився з 34% до 26%, натомість показник високого рівня зріс із 22% до 40%. Зазначені зміни демонструють позитивний вплив систематичної роботи над розвитком пізнавальних умінь і навичок у дітей молодшого шкільного віку.

По-третє, суттєвим якісним показником стало зростання пізнавальної активності учнів. Якщо на констатувальному етапі багато дітей виявляли низький інтерес до навчального матеріалу, не проявляли ініціативи у навчанні, то на контрольному етапі спостерігається формування внутрішньої мотивації до пізнання нового, бажання досліджувати, аналізувати та висловлювати власні думки.

Четвертим важливим результатом експериментальної роботи стало підтвердження ефективності застосування системно-діяльнісного підходу в навчально-виховному процесі. Найбільший вплив на формування пізнавальних універсальних навчальних дій мали такі методи й прийоми: метод проєктів, інтелектуальні ігри, групові форми роботи, проблемне навчання, постановка дискусійних питань, організація дослідницької

діяльності. Залучення учнів до активної навчальної діяльності сприяло формуванню навичок аналізу, планування, самостійного прийняття рішень.

П'ятим вагомим результатом стало визначення чіткої системи рекомендацій для вчителів початкової школи щодо формування пізнавальних УНД. Практичні рекомендації, розроблені у ході дослідження, акцентують увагу на необхідності постійного включення завдань на розвиток УНД до структури кожного уроку, використання інтегрованих форм подання навчального матеріалу, створення мотиваційного середовища, а також активного залучення дітей до дослідницької діяльності.

Загалом, проведена дослідно-експериментальна робота переконливо довела ефективність впровадження системи педагогічних умов для формування пізнавальних універсальних навчальних дій у молодших школярів. Позитивна динаміка зростання рівня сформованості УНД засвідчує, що саме цілеспрямована діяльність учителя, орієнтована на розвиток активної, мислячої, пізнавально самостійної особистості, забезпечує досягнення високих результатів у цьому напрямі.

ВИСНОВКИ

Виходячи з того, що метою нашого дослідження є виявлення та обґрунтування педагогічних умов, що забезпечують формування пізнавальних універсальних навчальних дій у процесі навчання учнів початкових класів, у ході нашого дослідження вирішилися такі завдання:

- Вивчено та проаналізовано психолого-педагогічну літературу з проблеми формування пізнавальних універсальних навчальних дій у молодших школярів у процесі навчання. Аналіз літератури допоміг краще зрозуміти суть проблеми, виявити різні погляди та підходи на цю проблему та простежити, наскільки вона значуща в педагогіці та психології. Було виявлено, що проблема формування пізнавальних універсальних навчальних процесів зумовлена сучасними тенденціями розвитку освіти в Україні.

- Визначено сутність поняття «пізнавальні універсальні навчальні дії». Дано загальні характеристики цього поняття, визначено його зміст, розкрито групи пізнавальних універсальних навчальних дій.

Ґрунтуючись на теоретичних обґрунтуваннях проблеми формування пізнавальних універсальних навчальних дій у молодших школярів, нами зроблено висновок про те, що актуальність розробки системи формування універсальних навчальних дій для початкової загальної освіти зумовлена вимогами державного освітнього стандарту початкової загальної освіти, що визначає чіткі заплановані результати освіти. Відповідно до цього, надалі відбувається розробка методологічних підходів до формування універсальних навчальних процесів у процесі вивчення молодшими школярами різних навчальних предметів.

Нами була проведена дослідно-експериментальна робота, що включає три етапи: констатувальний, формувальний і контрольний. За результатами констатувального експерименту нами було зроблено висновок про те, що більшість учнів третього класу мають низький і середній рівень сформованості універсальних навчальних процесів. Тому ми приступили до

вирішення наступного завдання: розробити та експериментально апробувати систему методів та прийомів, спрямованих на формування та розвиток пізнавальних універсальних навчальних дій та реалізованих системно-діяльнісним підходом у навчанні, на формувальному етапі експериментальної роботи. Ефективність цієї роботи підтвердив контрольний експеримент: у випробуваних експериментальної групи підвищився рівень сформованості пізнавальних універсальних навчальних процесів. Усе це дозволило розробити методичні рекомендації для вчителів, які допоможуть у розвитку дитини системи пізнавальних універсальних навчальних дій.

Основним засобом, адекватним поставленим проблемам, буде правильний відбір навчальних завдань, що стимулюють учнів набувати та розвивати необхідні навчальні дії, і що дозволяють це робити.

Важливо, що формування пізнавальних УНД відбувається на кожному уроці. Це можливо лише в тому випадку, коли вчитель проводить уроки в концепції системно-діяльнісного підходу.

Таким чином, проблема даного дослідження, що полягає у виявленні педагогічних умов формування пізнавальних універсальних навчальних дій учнів початкових класів у контексті системно-діяльнісного підходу, вирішена, поставлені завдання виконані. Дослідження має подальші перспективи розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович Є.А., Проців В.І., Свид С.П. Художні техніки у школі. - К., 1997.-305с.
2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: Навчальний посібник. – К.: Центр навч. літератури, 2003. – 137 с.
3. Бондар В. І. Дидактика: Підручник. – К.: Либідь, 2005. – 264 с.
4. Бондар В. І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці : навч. посібник / В. І. Бондар. – К. : Наш час, 2005. – 176 с.
5. Боринець Н. І. Трудове навчання. Банк ідей для творчих проєктів / Н. І. Боринець: методичний посібник. – К.: Шкільний світ, 2011. – 128 с.
6. Буркова Л. Технології в освіті / Л. Буркова // Рідна школа. – 2001. – № 2. – С. 18-20.
7. Веремійчук І. М. Майструй і твори / І. М. Веремійчук. – К. :Либідь, 1998. – 72 с.
8. Вихрущ А.В. Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України (XIX - початок XX століття). - К., 2011. - 199с.
9. Від ремесла до творчості: Збірник. - К.: Час, 2008. - 152с.
10. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник. – К.: Центр навч. літератури, 2003. – 316 с.
11. Власова О. І. Педагогічна психологія: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2005. – 400 с.
12. Вознюк Н. М. Етико-педагогічні основи формування особистості: Навчальний посібник. – К.: Центр навч. літератури, 2005. – 196 с.
13. Волков І.П. Вчимо творчості // Педагогічний пошук / Упор. І.М. Баженова - К., 1988. - С. 90-126.
14. Волкова Н. П. Педагогіка: Навчальний посібник. – К.: Академія, 2003. – 576 с.
15. Воловик П.М. Теорія імовірності і математична статистика в педагогіці. -К.: Радянська школа. 1969. - 222с.

16. Гавриш М. Творчість на кожному уроці/ М. Гавриш // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. - 2010. - № 4 - С. 54 - 58
17. Гедвілло О.І., Носова І.О., Ковальова Г.В. Індивідуальний підхід до навчання з практикуму в майстернях // Трудова підготовка в закладах освіти. - 2008. - №2. - С.44-47.¹
18. Гуманізація процесу навчання в школі: Навч. посіб. / За ред. С. П. Бондар. - 2-ге вид., доп. - К. : Стило, 2001. - 256 с.
19. Гура О. І. Вступ до спеціальності “Педагогіка вищої школи”: Навчальний посібник. – К.: Центр навч. літератури, 2005. – 224 с.
20. Забродський М. М. Педагогічна психологія: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2000. – 189 с.
21. Зязюн і. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-метод. посіб. - К. : МАУП, 2000. - 309 с.
22. Інклюзивний підхід як основа освіти для всіх дітей // Завуч (Шкільний світ). – 2008. – № 2. – С. 9–10.
23. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2005. – 180 с.
24. Касярум К. В. Формування комунікативної компетенції майбутніх викладачів вищої школи / К. В. Касярум // Збірник наукових праць. – 2011. – Частина 1. – С. 99–105.
25. Коберник Г. І. Індивідуалізація й диференціація навчання: теорія та методика : монографія / Г. І. Коберник. – К. : Наук.світ, 2002. – 231 с.
26. Коновальчук М. Розвиток творчості молодших школярів :Система літературних завдань. - К. : Шкільний світ, 2010. - 120 с. - (Бібліотека «Шкільного світу»)
27. Крамаренко, С. Г. Інтерактивні техніки навчання як засіб розвитку творчого потенціалу учнів / С. Г. Крамаренко // Відкритий урок. - 2002. - № 5-6. - С. 7-11.²
28. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні - інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. / Василь Кремень. - К. : Грамота, - 2005. - 447 с.

29. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. А. Педагогіка: Підручник. – К.: Знання-прес, 2003. – 418 с.
30. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): Навчальний посібник. – К.: Центр навч. літератури, 2005. – 128 с.
31. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка: основні положення. Навчальний посібник. – К.: “ЕксОб”, 1999. – 303 с.
32. Масол Л. М. Пропедевтика художнього сприймання молодших школярів / Л. М. Масол // Проблеми естетичного виховання учнівської молоді : зб. наук. статей / упор. Л. М. Масол. – К., 1996. – Вип. 1 – С. 41–48.
33. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: Навчальний посібник. – К.: Гранма, 1999. – 350 с.
34. Моляко В. О. Творчий потенціал людини як психологічна проблема // Обдарована дитина. - 2005. - № 4. - С. 2-9.
35. Ольшанский Д. В. Психология мас. – СПб.: Питер, 2002. – 363 с.
36. Освітні технології: Навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.; за ред. О. М. Пехоти. - К. : 2004. - 256 с.
37. Педагогіка в запитаннях і відповідях: Навчальний посібник / Л. В. Кондрашова, О. А. Пермяков та ін. – К.: Знання, 2006. – 252 с.
38. Педагогіка: Навчальний посібник / В. М. Галузяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. – Вінниця: РВВ ВАТ “Віноблдрукарня”, 2001. – 200 с.
39. Педагогіка: Хрестоматія / Уклад.: А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання-Прес, 2006. – 700 с.
40. Педагогічний словник / За ред. М. Д. Ярмаченка. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
41. Педагогічний словник / За ред. М. Д. Ярмаченка. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
42. Плохій З.П. Трудове виховання молодших школярів. - К.: Освіта, 2002. - 112с.
43. Психологічна енциклопедія / Автор-упоряд. О. М. Степанов. - К. : Академвидав, 2006. - 424 с.

44. Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами : [навч.метод. посіб. у 9 книгах] Книга 1. Інклюзивна освіта: вибір батьків / за заг. ред. А. А. Колупаєвої. – К., 2010. – 70 с.
45. Робота з обдарованими дітьми. Сходінки творчого зростання. 1-4 класи: Посібник для вчителя/Упор. Гордіюк Н. М. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. – 152 с.
46. Роменець В. А. Психологія творчості: Навч. посіб. - 2-ге вид., доп. - К. : Либідь, 2001. - 288 с.
47. Савченко О. Я. Сучасний урок у початкових класах - К. : Магістр, 1997. - 256 с.
48. Семенова А. В., Гурін Р. С. Осипова Т. Ю. Основи психології і педагогіки: Навчальний посібник. – К.: Знання, 2006. – 319 с.
49. Софій Н. Діти з особливими освітніми потребами / Н. Софій, Ю. Найда // Підручник для директора. – 2007. – № 5. – С. 61–71.
50. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2005. – 520 с.
51. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5 т. - К.: Рад. шк., 2011. - Т 3. - 464 с.
52. Телячук В.П., Лесіна О.В. Інноваційні технології впочатковій школі. Х.: ВГ «Основа», 2008.
53. Теорія і практика формування дитячого колективу / уклад. О. В. Кулаченко, І. В. Молодушкіна. – Х. : Вид. група «Основа», 2012. – 144 с.
54. Фіцула М.М. Педагогіка. - К.: Видавничий центр "Академія", 2002.- 528 с.
55. Хорунжий В.І. Методика трудового навчання в початкових класах. Частина II. - Олександрія: РВА "Світло", 1996. - 96 с.
56. Хорунжий В.І., Черніка Г.П. Методика трудового навчання в початкових класах. Ч. I. - Олександрія: РВА "Світло", 1996. - 96 с.
57. Цируль К.Ю. Ручна праця в загальноосвітній школі. К.:Райдуга, 2006.- 214с.

58. Чепіль М. М. Педагогічні технології : навч. посіб. / М. М. Чепіль, Н. З. Дудник. – К. : Академвидав, 2012. – 224 с.
59. Шкода М.Н. Свята, традиції, звичаї українського народу. – Донецьк, 2008.
60. Юсов // Мистецтво та освіта. – 2001. – № 3 – С. 40–42.
61. Юсов Б. Принципи побудови інтегрованих поліхудожніх програм з образотворчого мистецтва / Б.
62. Ягупов В. В. Педагогіка: посібник. / В. В. Ягупов – К. : Либідь, 2002. – 560 с.
63. Як допомогти дитині стати творчою особистістю / Упоряд. Л. Шелестова. - К. : Ред. загальнопед. газ., 2003. - 112 с.